

AABENRAA 1864—1871

AF

FRODE GRIBSVAD

MAG. ART., ARKIVAR VED DET MIDLERTIDIGE ARKIVDEPOT, AABENRAA

★

Aabenraa ligger skjult, i Læ af Skove og Bakker, der — ikke nu længere — men i fordums Tid spærrede Byen ude fra Omverdenen. Den laa ikke paa alfar Vej, tværtimod gik Vejene udenom Byen¹. Dog til een Side var Adgangen fri og aaben. Den dybe, friske Fjord var som en Landevej, der førte ind til Byen, og ad den drog Aabenraas Sønner ud i Verden, og ad den vendte de tilbage til den lille By, som de hang ved, hvor i Verden de end færdedes. Dette har ned igennem Aarhundrederne præget Byen. Den alt overvejende Indtægtskilde var Skibsfarten, medens Handelen kun var ringe. Indbyggerne var Søfarende: Skibskaptajner, Styrmand, Matroser, hvortil kom nogle Skibsbygmestre og en Del Skibstømmermænd, og Smaahaandværkere, men kun faa Købmænd og Handlende. I Tiden 1735—77 var af de henimod 650, der i den Tid fik Borgerbrev i Aabenraa, kun ca. en Snes Købmænd, og i Tiden 1791—1850 af ca. 900 kun 75 Købmænd². Kornhandelen gik udenom Aabenraa til Flensborg og Haderslev, kun var der nogen Handel med Tømmer og Jern³. Vel var der i Halvtredserne nogen større økonomisk Foretagsomhed ogsaa indenfor Handelen. Af de 500, der 1851—63 fik Borgerbrev, var ca. 60 Købmænd og Handlende, og desuden drev de fleste af de 47, der fik Borgerbrev som Gæstgivere, tillige Høkeri. Men baade i det 18. og Størstedelen af det 19. Aarhundrede levede Byen dog væsentligst af Skibsfart og Skibsbyggeri. Med ca. 4000 Indbyggere havde den i

¹ Schleswig-Holsteinische Provinzialberichte. 1790, S. 511. (Af Byens første Historieskriver Claus Møllers Beskrivelse af Aabenraa.) ² Tallene er hentet fra Aabenraa Borgerprotokol (Det midlertidige Arkivdepot i Aabenraa), hvor der fra 1735 ved Indførelsen af Navnene paa dem, der fik Borgerbrev, er angivet vedkommendes Næringsvej, og hvor han er født. Undertiden er det dog udeladt, hvorfor Tallene maaske skal være lidt højere end de angivne. Borgerprotokollen mangler for Tiden 1778—90. ³ P. Lauridsen: Da Sønderjylland vaagnede. 2. Bd., S. 3, jvf. I. P. Trap: Statistisk-topografisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig. 1864, S. 332.

1842 5—600 Skibsførere og Sømænd, paa Værfterne arbejdede 250 Skibstømrere, og enhver nogenlunde velstillet Aabenraaer ejede Skibsparter¹. Endnu i Begyndelsen af 1870'erne var dette Tilfældet. „Om det var gode eller daarlige Tider, var mere betinget af Forholdene i de kinesisk-japanske Farvande end af den hjemlige Høst“². Ved Skibsfart og Skibsbyggeri tjente Aabenraaerne deres Penge, ikke store Formuer, saaledes som de kan indvindes ved Handel, men i gode Tider til jævn Velstand. Der er ikke i Aabenraa bygget flotte Patricierhuse som dem, Kniplingskræmmerne i Tønder opførte, heller ikke er der bygget offentlige Pragtbygninger, men enkelte Skippere, der havde tjent godt, oprettede Stiftelser med Friboliger for gamle.

Og ikke blot fik Aabenraaerne deres Udkomme ved Skibsfarten, men den kom ogsaa til at præge deres Sind. Der synes ikke at have været nogen nær Forbindelse med Bønderne i Omegnen, Løjtland dog undtaget, og dér var Bønderne Skippere. Bakkerne spærrede for Udsynet, der vendtes imod Fjorden. Drengene satte Pælemuslinger og pjaskede paa Pramme omkring i „Kilen“, den inderste Vig af Fjorden. Og naar de var konfirmerede, søgte de til Søs. De for vide om Land, men glemte ikke deres lille By. De glædedes ved at træffe Bysbørn paa fjerne Have og var stolte over at møde andre Aabenraaskibe paa Kinakysten. Skipperne havde ofte deres Koner med ud, og ikke faa Aabenraabørn var født paa den anden Side af Jordkloden. Og naar Kaptajnerne lagde op, tyede de tilbage til deres By, og mange, mange Aar efter kunde de daglig gaa op paa Bakkerne for at se ud over Fjorden, ad hvilken de saa mangan Gang var sejlet ud til de store Have, og ad hvilken de igen var vendt tilbage til deres „Affenraa“. Jordkloden var bleven lille, og dog var Aabenraa Centrum. Trofasthed i deres Kærlighed til Hjembyen mere end vidt Udsyn prægede dem. Hygge, Jævnhed, Bravhed, en vis Konservatisme var Karaktertræk hos dem. Lidt sejge og vanskelige at trække op, men sikre og til at stole paa, naar de først var kommen med. Noget helstøbt var der over dem³. De havde Humør og tørt Lune. „Aabenraaerne er gemytlige; de er vittige og slagfærdige, fremmede er ikke længe om at faa et Øgenavn, og det er altid rammende. I Aabenraa er man vis paa at more sig“⁴.

¹ P. Lauridsen, anf. Værk, 2. Bd., S. 4 efter „Aabenraa Ugeblad“ 30/11 1842. ² „Erlebnisse und Beobachtungen des ehemaligen Generalsuperintendenten von Schleswig D. Theodor Kaftan“, S. 81. ³ Jvf. P. Lauridsens Skildring i anf. Værk, 2. Bd., ikke blot af Fr. Fischers sejge Kamp for Danskheden, men ogsaa af Vanskeligheden ved at faa Borgerne vakte og af Gennembrudet i 1848. — Marcus Lauesens Karakteristik i „Tilskueren“s Novemberhæfte 1931 af Kaptajn C. C. Fischer giver et godt Bidrag til Forstaaelse af Aabenraakaptajnerne. ⁴ Ingeborg Thomsen: „Aabenraa“ i „Sønderjylland, som det er“ ved Anker Kirkeby og Erik H. Schack, S. 89.

Aabenraa kom til at spille en stor Rolle i Danskhedens Historie, næsten fra dens første Opvaagnen til den Dag i Dag. Nævner man Koch og Nissen og „Dannevirke“, maa man i samme Aandedrag mindes Fr. Fischer og hans Blad. Senere er Aabenraa Junggreens By, og efter at H. P. Hanssen i 1893 flyttede til Aabenraa, har den haft en Forgrundsplads i Sønderjyllands Historie. Og nu ligger Byen ikke længere afsondret fra Omverdenen. Nyere Tiders Kommunikationsmidler har givet den en central Belliggenhed, saa at det ofte blev i Junggreens Hjem eller paa Hotel „Danmark“, i nyere Tid paa „Folkehjem“, hvor Mænd og Kvinder fra hele Sønderjylland samledes for at tage afgørende Beslutninger. Men bag de Førerskikkelser, der har haft hjemme i Aabenraa, har der siden det nationale Gennembrud staaet en trofast Danskhed. Her skal gives nogle Bidrag til dens Historie de første Aar efter 1864.

Aabenraa havde i 1864 ca. 5000 Indbyggere¹. Det vil ikke være uden Interesse at se lidt paa, hvorfra Byens Indbyggere stammede, især at undersøge, hvor stor Betydning Indvandring til Byen ned igennem Tiderne havde spillet, og hvorfra den var kommen. Det vil næppe være muligt at foretage en saadan Undersøgelse for den gottorpske Tid, men fra 1735 er der i Borgerprotokollen (d. e. Magistratens og Deputeretkollegiets Forhandlingsprotokol) indført, hvor de, der erhverver Borgerbrev, er fødte. Af 631, der fik Borgerbrev i Tiden 1735—77, var 224 fra Byen (Landsognet medregnet), 91 fra det daværende Aabenraa Amt, 147 fra det øvrige Nordslesvig (Flensborg medregnet), 21 fra Sydslesvig, 80 fra Kongeriget, 45 fra Tyskland, deraf 7 fra Holsten, 3 fra Norge, 17 fra Sverige og 3 fra andre Lande². Af 846, der fik Borgerbrev i Tiden 1791—1850, var 414 fra Byen, 83 fra Amtet, 167 fra det øvrige Nordslesvig, 34 fra Sydslesvig, 87 fra Kongeriget, 49 fra Tyskland, deraf 16 fra Holsten, 5 fra Norge, 3 fra Sverige, og 4 fra andre Lande. I Tiden mellem Krigene 1851—63 var af 498, der fik Borgerbrev, 166 fødte i Aabenraa By og Landsogn, 78 i Aabenraa Amt, 115 i det øvrige Nordslesvig, 33 i Sydslesvig, 60 i Kongeriget, 43 i Tyskland, deraf 19 i Holsten, 2 i Norge og 1 i Sverige. Det ses heraf, at godt og vel Halvdelen af Byens Borgere — hvilket ikke er helt det samme som Byens Indbyggere — var født i Byen og Amtet, og at tre Fjerdedele var født i Nordslesvig. 11½ pCt. var født i Kongeriget, 2 pCt. i Holsten og 4 pCt. i det øvrige Tyskland. Man vil ogsaa lægge Mærke til, at Indvandringen fra Kongeriget ikke var større i 1850'erne end tidligere, men at derimod Indvandringen fra Tyskland var noget større. Videre viser Borger-skabslisterne os, at medens de fra Kongeriget og fra Tyskland indvandrede for

¹ Aabenraa havde 1860: 5133 Indb. (Trap, anf. Værk, S. 332.) ² Ved enkelte er Fødestedet ikke angivet. Disse er ladet ude af Betragtning, men det kan ikke forandre Billedet.

langt den største Dels Vedkommende tilhørte Haandværkerklassen, var de Søfarende og især da Skipperne og Styrmandene næsten alle fra Byen eller Amtet og de, der var fra Amtet, næsten udelukkende fra Løjtland. Muligvis har en Del af de Skippere fra Løjt, der tog Borgerskab i Aabenraa for at føre Skib, ikke været bosiddende i Byen, men har haft deres Gaarde paa Løjt, hvortil de trak sig tilbage, naar de holdt op med at sejle; en Del er dog ogsaa flyttet til Byen, og den Fornylse, Skipperstanden i Aabenraa havde Brug for, hentede den dels fra Løjtland, dels fra Haandværkerklassen i Byen. Der siges endnu, at man skal have levet tre Slægtled i Aabenraa, før man er en ægte Aabenraaer, og Borgerskabslisterne indtil 1864 viser os da ogsaa, at den Stand, der gav Byen sit Præg, Skipperstanden, i udpræget Grad var indfødt, medens Tilvandringen, saavel fra Nord som fra Syd, næsten kun fandt Sted til de lavere, mindre bemidlede Borgerklasser.

Aabenraa har sit Særpræg iblandt Sønderjyllands Byer, og det har ogsaa sin særlige Dialekt, „Affenraask“, vist mere særpræget end de andre Byers og vist ogsaa mere sejt bevaret. Dansk er Sproget, og Tysk har ikke kunnet faa Bugt med det, tiltrods for først plattysk, senere højtysk Embeds- og Kirkesprog, tiltrods for tysk Skolesprog og Salmesang, endog til danske Gudstjenester. Inden 1848 havde næsten kun Embedsmændene og nogle enkelte Syd fra indvandrede Familier tysk Hjemmesprog, Fr. Fischer anslog dem i 1840 til omtrent 5 pCt. af Befolkningen¹. I 1850'erne, da de tysktalende Embedsmænd, Advokater, Læger o. s. v. var væk, spillede det tyske Sprog en endnu ringere Rolle i Byen. Martin Bahnsen hævdede i Stænderforsamlingen 1854, at af Byens 800 Familier eller fuldstændige Husholdninger havde kun 30 tysk Omgangssprog, af disse var 20 indvandrede Syd fra, af de andre 10 var i de 5 Tilfælde Manden eller Konen tysk født og indvandret. Af de indfødte Nordslesvigere havde kun 5 Familier tysk Hjemmesprog. Skønt deres Forældre havde talt Dansk, paastod de, at Tysk var deres Modersmaal. I Virkeligheden var der kun een af de fem Familier, der med Rette kunde paastaa, at dens Modersmaal var Tysk — og den var jødisk. Af de 30 Familier, der havde tysk Hjemmesprog, var der kun 2, der ikke kunde tale Dansk².

Saaledes var det Aabenraa, der i Tiden fra Danskhedens Opvaagnen til 1864 havde oplevet saa mange Omvæltninger. Indtil 1848 kæmpede Fr. Fischer med kun nogle faa trofaste Venner ved sin Side sejt og ufortrødent for Danskheden imod et overvældende Embedsmandsparti og en Del af Borgerskabet, hos hvem slesvigholstensk Liberalisme og Augustenborgisme havde faaet Indpas, medens

¹ P. Lauridsen, anf. Værk. 2. Bd., S. 23. ² Slesvigsk Stændertidende. 1853—54. Sp. 662 f.

langt den største Del af Borgerskabet saa sløvt og ligegyldigt til. I 1848 vaagnede Danskheden brat og brød igennem med et Foraars Friskhed. Efter Krigen var Byen dansk, Embedsmændene var danske, Fischers Venner sad i Magistraten og Deputeretkollegiet, og Slesvigholstenerne var Minoriteten, men Fr. Fischer følte sig skuffet og tilovers¹. Saa kom 1864 med alle dets Ulykker og Sorger. Atter kom Byens tysksindede ovenpaa. Nu var det dem, der sad i Byens Styrelse².

Hvorledes var da de nationale Forhold i Aabenraa, da Byen gik ind under Fremmedherredømmet? I 1850'erne havde Agent Jørgen Bruhn været Byens rigeste Mand. Han var stor Skibsreder og havde paa Øen Kalø i Gennerbugt et Skibsbyggeri, hvor der i Aarenes Løb blev bygget mange Skibe, af hvilke Bruhn selv ejede eller havde Part i de fleste. Foruden sin store Gaard paa Store Torv ejede han Vindmøllen ved Sønder Port, Slotsvandmøllen og Nymølle og havde bygget Stenbjerg Mølle paa Løjtland. Han var Raadmand indtil 1849, da han traadte tilbage, og havde stor Indflydelse i Byen. Han indtog en meget forsigtig og tilbageholdende Stilling i national Henseende. Fr. Fischer siger flere Gange i 1840'erne, at han inderst inde var dansk, men han vilde først og fremmest Fred³. Han var imidlertid død i 1857, og hans Ejendomme deltes imellem Børnene. Af disse var eller blev de fleste tyske, om end de ikke tog nogen fremragende Del i den nationale Kamp. Sønnen Ingvard Bruhn var dog dansk og vel ogsaa nok Adolph Bruhn, der fik Ejendommen paa Torvet. Dennes Datter blev siden gift med Advokat Bekker. Svigersønnen Kaptajn Wilfang, der i 1850'erne ansaas for dansk, var en af de første, der sprang fra i 1864. Da Danskerne i Marts sendte en Adresse til Civilbestyrelsen og bad om at maatte beholde de danske Embedsmænd, vilde han og Kommerceraad Jørgen Lorentzen ikke skrive under⁴.

Det største Skibsbyggeri i Aabenraa var Paulsens. Jørgen Paulsen havde oprindelig været Slesvigholstener, men i Halvtredserne slog han om. Ved Frederik 7.s

¹ Se Fischers Brev til Junggreen af ²⁵/₂ 1855 i Sønderj. Aarb. 1930, S. 253 ff. ² Om Begivenhederne i Aabenraa i 1864, se Frederik Fischers Dagbøger, trykte i Sønderjydske Aarbøger 1930, S. 161—222. ³ P. Lauridsen, anf. Værk. Bd. 2, S. 158, 168, 200. ⁴ A. H. H. Worsaae: Bidrag til mit Livs og min Tids Historie, med særligt Hensyn til Forholdene i Nord-slesvig og specielt i Aabenraa i Aarene 1864—71. (Kgl. Bibliotek. Ny kgl. S. 1762. Fol.) S. 87. Dette Skrift er Hovedkilden til den følgende Skildring af Aabenraa 1864—71 og citeres herefter: Worsaae. — A. H. H. Worsaae var født i Vejle ¹⁶/₁₂ 1822 som Søn af Amtsforvalter J. Worsaae. Han var Broder til Amtsforvalter Worsaae i Aabenraa og til Museumsdirektør Worsaae. ⁵/₈ 1851 fik han Privilegium paa at maatte anlægge et nyt Apotek i Aabenraa og oprettede derefter Svaneapoteket her. 1872 solgte han det og flyttede til København, hvor han døde 1886. I 1876 fuldførte han sine Erindringer, især fra sine Aar i Aabenraa, et stort Værk paa 1038

Besøg i 1854 hejsede han Danebrog, og fra den Tid hørte han til i Danskernes Lejr¹. Skibsbygmester Gustav Raben var derimod en af Tyskernes ivrigste og mest fremtrædende Mænd. Han var ganske vist født i Halk Sogn, men stammede fra Horsenseggen. Han boede paa Store Torv. Af de andre Skibsbyggemestre var Skifter Andersen, hvis Fader var kommen fra Norge, og Jacobsen, der var født i Vinding ved Vejle, danske.

Den rigeste Del af Borgerskabet bestod af Skibsrederne, Kaptajnerne og enkelte Købmænd. Indenfor denne Klasse var Flertallet dansk. Byens største Skatteyder i 1863 var Kommerceraad Jørgen Lorentzen², der som nævnt slog om i 1864 og herefter er at træffe paa Tyskernes Side. Den næststørste var Dr. Grauer, der var dansk. Blandt Danskernes første Mænd træffes Farver, fhv. Raadmand, Stænderdeputeret Martin Bahnsen, Agent Middelheus, den unge Tobaksfabrikant J. P. Junggreen, Apoteker Worsaae, Fysikus Th. Dahl, Udgiveren af „Freja“, Boghandler Nicolai Sørensen, Skibskaptajn N. Elberg, Fr. Fischers Broder, Agent Fischer, Købmændene P. H. Callesen, I. A. Jørgensen og A. C. Schmidt, Mægler Fr. Callsen, Farver K. Ries og fra den nærmeste Omegn Teglværksejer Callsen, Posekær, og Kammerraad C. H. Møller, Skovgaard. En Del flere vil i det følgende blive nævnt. Iblandt Hjemmetyskerne træffer vi foruden Gustav Raben og Jørgen Lorentzen gamle Jørgen Ahlmann, som var den første, der hængte det slesvigholstenske Flag ud fra sit Hus, da tre prøjsiske Dragoner den 10. Febr. 1864 red igennem Byen³, Tobaksfabrikant H. Offersen, der var født Nordmand, Købmand Hoffgaard, der stammede fra Omegnen af Fredericia, Guldsmed Møller, der var fra Fyn, Skibskaptajn Kier, der var fra København⁴, Mægler Hundewadt, Dr. Cohn, Smed Wismar, Snedker Gebhardt, Købmand Johan Jacobsen o. s. v. Gør vi den nationale Stilling op, bliver Resultatet, at i den mere velhavende Del af Borgerskabet, var Danskerne i Flertal, i Mellemlassen var der en Del Tyskere, medens Danskerne var stærkest i Smaaborgernes Klasse⁵.

— 1864 havde været et bevæget Aar. Det havde givet rig Anledning til Sorg og Ængstelse, til Haab og Frygt, til Lidelse og Nød for Danskerne i Aabenraa.

Foliosider i 3 Bind. Han gør Indtryk af at være en ædruelig og paalidelig Skildrer. At han ser paa Begivenhederne med danske Øjne, er naturligvis givet. Foruden sine egne Optegnelser har han til Udarbejdelsen benyttet Fr. Fischers Dagbøger og nogle Notater af Martin Bahnsen. Værket er benyttet af P. Eliassen: „Trængselstider“ i Sprogforeningens Almanak. 1923, S. 10—31, hvor enkelte af de Begivenheder, der vil blive berettet i det følgende, allerede er omtalt. ¹ Sdj. Aarb. 1930, S. 259. Se ogsaa Th. Kaftan: Erlebnisse und Beobachtungen, S. 81 f. ² „En gammel Skattebog for Aabenraa By“ i „Hejmdal“ 30/9, 1925. ³ Worsaae, S. 75. ⁴ Worsaae, S. 204. ⁵ Worsaae, S. 116 f. og 794.

Da Præliminærfreden blev bekendt, grebes alle Danske her som andetsteds af dyb Sorg. De danske Sønderjyder besluttede at indgaa til Civilkommissærerne i Flensborg med en Adresse, hvori de „vilde vidne for Alverden, at det er det almindelige Ønske i Nordslesvig, at kunne blive ved og leve i Forbindelse med Danmark, ja vi modtage hellere en Deling af Slesvig efter Nationaliteten, end at vi ønske at følge Holsteen til Tydskland og derved danne et Slesvigholsteen“¹. Martin Bahnsen paatog sig at sørge for Underskrifter paa Adressen i Aabenraa By og Omegn. Myndighederne lagde alle mulige Hindringer i Vejen², men alligevel fik Adressen 625 Underskrifter i Aabenraa By, 1450 fra Omegnen³. Naturligvis fik Adressen ingen Betydning. Den 30. Oktober underskrevs Wienerfreden. Paa mange virkede den vel i første Øjeblik lammende. Nu brast Haabet. Læser man Fr. Fischers Dagbøger fra disse Dage, undres man maaske over ikke at finde Freden eller de Stemninger, den fremkaldte, omtalt udover en Meddelelse om, at Tyskerne flagede den 31. Oktober, da man fik Meddelelse om, at Freden var underskrevet⁴. Alligevel var han langt nede. Han fortæller den 9. Decbr., at han opholder sig hos sin Fætter Callsen paa Posekær, hos hvem han er som hjemme, og hvor han vil blive nogle Dage⁵. Han er antagelig taget derud for at adspredes noget. Apoteker Worsaae fortæller, at han tænkte paa at forlade sin Fødeby og sit Fædreland og at tage Ophold hos en gift Datter i Sverige⁶. Ogsaa Bahnsen tog sig Freden meget nær og saa Danmarks Fremtid i det mørkeste Lys⁷. Men Haabet om bedre Tider vaagnede igen snart hos Fischer og siden ogsaa hos Bahnsen og som hos dem saaledes ogsaa hos Befolkningen i dens Helhed⁸. At Hertugdømmernes fremtidige Skæbne ikke var endelig afgjort, bevirkede, at Haabet om, at Nordslesvig endnu kunde komme tilbage til Danmark, holdtes i Live.

Medens Danskerne ikke tabte Haabet og Modet, var Slesvigholstenerne ængstelige for, hvorledes det endelige Udfald skulde blive. Begivenhederne i 1864 havde igen bragt de 2 Partier i Aabenraa til at staa skarpt overfor hinanden. Skønt Danskerne og Hjemmetyskerne var af samme Oprindelse og levede under samme Levevilkaar, stod de nu som de skarpeste Fjender overfor hinanden. Danskerne saa først og fremmest Slesvigholstenerne og Hjemmetyskerne som Fjenden. Medens under Krigen Danskerne kom bedre ud af det med Østrigerne end med Prøjserne, svingede Stemningen nu, da det blev klart, at Østrigerne holdt paa Augustenborgeren, som Prøjsen stod kølig overfor. Og omvendt med

¹ Adressen findes som Bilag til Worsaae, S. 168. ² Se f. Eks. Sdj. Aarb. 1930, S. 208 f.

³ Worsaae, S. 174. ⁴ Sdj. Aarb. 1930, S. 215. ⁵ Sdj. Aarb. 1930, S. 217. ⁶ Worsaae, S. 224.

⁷ H. Lausten Thomsen og Nicolai Svendsen: Haabets Mænd, S. 57. ⁸ Worsaae, S. 205.

Hjemmetyskerne. Deres Begejstring for Prøjserne kølnedes hurtigt. Allerede ved Festlighederne paa Kong Wilhelms Fødselsdag den 22. Marts 1865 deltog Hjemmetyskerne ikke i synderlig Grad, men overlod dem til det garnisonerende prøjsiske Militær¹, og Aaret efter, da man vilde give Fødselsdagen et festligere Præg, flagede kun faa Hjemmetyskere, og den augustenburgskindede Borgmester Gottburgsen havde nogle Dage i Forvejen ladet Flagstængerne nedtage fra Kirketaarnet. Amtmand v. Levetzau havde forsøgt at faa Danskerne til at deltage i et Festmaaltid, men forgæves. Dette fandt Sted paa Raadhuset, og Deltagerne var væsentligst Embeds- og Bestillingsmænd. Efter Maaltidet begav disse sig til „Colosseum“, hvor de prøjsiske Soldater havde Bal med deres inviterede Tjenestepiger². Paa denne Tid foretog ogsaa Hansen-Grumby sin „Dänenfahrt“. Den 12. Decbr. 1865 kom han til Aabenraa og havde paa Hotel „Danmark“ en 5 Timer lang Sammenkomst med de nordslesvigske Stænderdeputerede, af hvilke der dog kun var mødt 5. Han vilde have, at man skulde faa Regeringen til at indkalde Stænderforsamlingen. Han holdt imidlertid bestandig paa et Slesvigholsten under Friedrich der Achte, men med forskellige Indrømmelser til Danskerne. De danske Stænderdeputerede ønskede en Deling af Slesvig, og kunde den ikke opnaas, foretrak de at gaa op i Prøjsen fremfor et Slesvigholsten. Hansen-Grumby foreslog da, at man alligevel skulde arbejde sammen for at opnaa Stænderforsamlingens Indkaldelse, saa kunde hvert Parti i denne arbejde for sit Formaal. De andre Danske var tilbøjelige til at gaa med hertil, men Bahnsen vilde ikke, da han frygtede for at blive overlistet, og paa et senere Møde i Flensborg strandede Hansen-Grumbys Forsøg³.

1864 havde bragt de danske Embedsmænd bort og sat nye, slesvigholstensindede i Stedet. Den 27. Juni blev Amtmand Heltzen afskediget, og Augustenborgeren Herredsfoged Petersen blev konstitueret i Stedet⁴. Den 19. Juli blev Advokat Jürgensen udnævnt til Amtmand. Han var Farbroder til den siden bekendte Amtsdommer og Landdagsmand, Gehejmerraad Jürgensen, Husum. Han var ivrig Slesvigholstener og var blevet afsat som Advokat i Tønder⁵. Men Aaret efter var Augustenborgerens Aktier sunket, og i September 1865 gik der Rygter om, at Jürgensen skulde afsættes, og at Baron Hugo v. Scheel-Plessen skulde være Amtmand. Der fortaltes, at Gustav Raben og Gaardmændene Claus Clausen fra Aarslev og Hansen fra Egelund var hos den prøjsiske Civilkommissær v. Zedlitz for at tale Jürgensens Sag, og at v. Zedlitz skulde have svaret, at alt

¹ Worsaae, S. 216. ² Worsaae, S. 292 f. ³ Worsaae, S. 277 f., se ogsaa M. Mackeprang: Nordslesvig. 1864—1909. S. 15 f. ⁴ Worsaae, S. 134 f. og 137. Sdj. Aarb. 1930, S. 195.

⁵ Worsaae, S. 146.

vilde blive ordnet paa bedste Maade. Nogle Dage efter, den 22. September, indfandt Kammerjunker Werner v. Levetzau sig uventet paa Slottet, hvor han præsenterede sig som Jürgensens Efterfølger. Denne flyttede nogle Dage efter ud til sin Broder Boy Jürgensen, der ejede et Teglværk udenfor Byen, og fik siden Ansættelse i Flensborg¹.

W. v. Levetzaus Fader havde været Overhofmarskal under Kristian 8. og Frederik 7. Han selv havde været Landfoged paa Sild og siden Amtmand over Ahrensboek og Pløn Amter i Holsten. Der fortaltes, at han dér var ilde lidt paa Grund af sine danske Sympatier. Ogsaa efter at han var kommet til Aabenraa, kunde han erklære, at han var dansk. Worsaae mener, at han nærmest var Helstatsmand². Han var nu tysk Embedsmand og kunde ikke altfor udpræget lægge danske Sympatier for Dagen. Efter sin Ankomst til Aabenraa aflagde han Besøg hos flere tysksindede, men ikke hos nogen af Danskerne³. H. P. Hanssen siger om ham, at han viste Forstaaelse af de vanskelige Forhold, hvorunder den nordslesvigske Befolkning levede, og blev af denne skattet som en retsindig og forholdsvist human Embedsmand⁴. Hans Kone var Datter af Hofchef Grev Blücher-Altona. Hun var født i København og fik ligeledes Skyld for at nære danske Sympatier. Biskop Kaftan siger om hende, at hun endnu i 70'erne bestandig stod paa en noget spændt Fod med det tyske Sprog⁵.

Borgmester Lunn var bleven suspenderet allerede den 15. April 1864 og en „Kirchspielvogt“ Richardi fra Rendsborg konstitueret i Stedet. Han var ret godt lidt af Danskerne⁶, men blev her kun kort. Den 31. August erstattedes han af Advokat Gottburgsen fra Rendsborg. Denne var ivrig Slesvigholstener og ikke afholdt af Danskerne, men han var ikke uden Dygtighed og blev derfor ved den prøjsiske Administrations Indførelse udnævnt til Medlem af Kredsretten i Flensborg⁷. Ved hans Afrejse den 1. September 1867 blev fungerende Aktuar A. v. Krogh konstitueret som Borgmester og Politimester. Denne var ganske ubetydelig.

1850—63 var Pastor A. Leth dansk Præst i Aabenraa, medens Pastor Holdt var Præst for den tyske Menighed. I 1864 blev Holdt dansk Diakon og Provst Göttig Hovedpræst. Om dennes mærkværdige danske Sprog er Historierne mange. Han manglede, som han selv sagde, „Øvening“. 1865 blev Holdt Præst i Løgumkloster. I Aabenraa fik han til Efterfølger en Ewertsen, der var ganske skikkelig, men ikke duede som Prædikant. 1868 kom han til Hviding. Leth var

¹ Worsaae, S. 268 f. ² Worsaae, S. 269 f. ³ Worsaae, S. 270. ⁴ Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie, S. 592. ⁵ Th. Kaftan: Erlebnisse und Beobachtungen, S. 82.

⁶ Se Sdj. Aarb. 1930, S. 178 og 206. ⁷ Worsaae, S. 500.

grundtvigsk og havde haft temmelig stor Betydning for Kirkelivet i Aabenraa¹. I hans Tid var Kirken gerne overfyldt. Nu, da baade han og Holdt var borte, var Kirken næsten tom ved de danske Gudstjenester. Danskerne søgte især til Kirke hos Pastor Michaelsen i Bjolderup, der var dansksindet og en begavet Taler. Der holdt om Søndagen ligefrem Kapervogne udenfor Byen for at befordre Folk til Bjolderup til Kirke. Da Pastor Michaelsen engang under en Vakance prædikede i Aabenraa, var Kirken overfyldt, saa at der maatte anbringes Bænke i alle Gangene, og der var stor Altergang med over 300 Altergæster². Efter Pastor Ewertsen kom Pastor Grønning. Han var pietistisk og samlede en Kreds om sig, og efterhaanden hørte Tilstrømningen til Bjolderup Kirke op.

Den 8. Januar 1865 havde Provst Göttig stævnet alle Byens Skolelærere til sig og givet dem Ordre til at indføre blandet Sprog i Skolen. De skulde først fortælle og eksaminere paa Dansk og bagefter gentage det hele paa Tysk³. Men det var kun en Begyndelse. I Oktober 1864 var der blevet stemt om, hvorvidt Skolesproget skulde være dansk eller tysk, og Tyskerne havde overrumplet Danskerne og sejret⁴. Den 10. Marts 1865 indstævnedes Lærerne for Skolekollegiet for at faa meddelt, at de havde deres Afsked fra 1. April, da Tysk nu skulde indføres som Hovedsprog. De fik nogle Ventepenge, som ikke var store, og Udsigt til Embeder paa Landet ved indtrædende Vakancer. 2 Lærere, Jessen og Prehn, havde dog slaaet om, og de bevarede deres Stillinger. Rektorskolen førtes tilbage til Forholdene før 1848. Til Førstelærer udnævntes en Prøjser, Dr. Wolf⁵. En af de afskedigede Lærere var anden Pigelæreren J. C. Juhler. Han fik tilbudt en Pension paa 300 Mark Kurant om Aaret. Han tog herimod paa den Betingelse, at han maatte oprette en Privatskole i Aabenraa. Tilladelsen blev givet. Han købte et Hus i Slotsgade og begyndte her sin Skole i 1866. Her virkede han og hans Hustru til hans Død i 1883, ikke uden at der lagdes ham Vanskeligheder i Vejen — i 1872 blev Pensionen taget fra ham — men med voksende Elevantal. Han har haft stor Betydning for Danskheden i Aabenraa, og han mindes den Dag i Dag af sine Elever med Taknemmelighed⁶.

I Borgerskolen indførtes Tysk helt fra 1. April 1867, hvilket dog ikke kunde gennemføres i de lavere Klasser. I Rektorskolen gik derimod det hele paa Tysk med Undtagelse af nogle faa Dansktimer, og der maatte ikke tales Dansk i Fri-kvartererne. Skete det, blev det straffet, f. Eks. med, at vedkommende maatte

¹ Se f. Eks. Th. Kaftan: *Erlebnisse und Beobachtungen*, S. 88 f. ² Worsaae, S. 550 f.
³ Worsaae, S. 210. ⁴ Se *Sdj. Aarb.* 1930, S. 212—14. ⁵ Worsaae, S. 213. ⁶ Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie, S. 580.

skrive paa den store Tavle: „Dänisch darf nicht gesprochen werden“ 50 Gange¹. Ogsaa i Navigationsskolen indførtes Tysk som Undervisningssprog, og den omdannedes efter prøjsisk Mønster, men medens den tidligere havde haft 20—30 Elever, gik den herefter tilbage, saa at den i December 1870 kun havde 3 Elever. De sønderjydske Sømænd søgte til Skoler i Danmark, især til Fanø, senere til Kolding².

Til daglig lagde Danskerne deres Sindelag for Dagen overalt, hvor de kunde komme til det. En Lejlighed var Kristian g.s Fødselsdag, den 8. April. Man fejede Gaden og strøede Sand og Blomster udenfor sit Hus, men Borgmesteren paabød ved Vægteren, at det hele skulde væk inden en Time, og skete det ikke, bragte Politiet det bort, og vedkommende mulkteredes. Dagen efter — i 1865 — var en Søndag, og om Aftenen samledes talrige Danske i Frederiksklubben paa Hotel „Danmark“. Der blev Kristian g.s Skaal udbragt, og der blev sunget nationale Sange. Ved Titiden var dog allerede de fleste gaaet hjem. Lidt over 10 viste Gendarmvagtmeister Olsen og Politibetjent Gielow sig i Salen og bød de tilbageværende at holde op med at synge og at forlade Salen. De fik dog Lov til at drikke Punchen først. Man sendte Bud til Bestyrelsen, og Junggreen kom. Ved Døren stod en Betjent og en Gendarm. Junggreen spurgte, hvad der var paa Færde, og Betjenten fortalte det. Junggreen lovede, at han skulde faa de forsamlede til at gaa hjem, og gik op i Salen. Det lykkedes ham at faa de tilstedeværende til at gaa ind paa at gaa hjem, og man skulde lige til at tømme Glassene, da Døren blev revet op, og Politibetjenten, Gendarmen og en Vagtkommando med fældede Bajonetter trængte ind og erklærede de tilstedeværende for Arrestanter, dog med Undtagelse af Junggreen, som man vidste lige var kommen til Stede. 17 Personer førtes under Eskorte til Raadhuset. Udenfor „Danmark“ stod der en Skare Hjemmetyskere og hoverede, og da man kom forbi „Rudebecks Hotel“ (det nuværende „Hotel Royal“), hvor Tyskerne havde deres Forsamlingssted, kom der ogsaa en Del Tyskere ud herfra for at se Optøget. Arrestanterne anbragtes i 4 Arrestere og blev først løsladte næste Formiddag Kl. 10. Iblandt de arresterede var Gaardejer og Sognefoged Hans Madsen Møller i Kolstrup, Fotograf Caprani, Skipper Iversen, Skipper Cleemann, Drejer Erichsen, Tobaksfabrikant Sørensen og nogle unge Mennesker. Mandag Formiddag gik Frederiksklubbens Bestyrelse, Dr. Grauer, Kaptajn Elberg og Junggreen, til Borgmesteren og besværede sig over det passerede. Borgmesteren beklagede det og lovede at undersøge Sagen. Dr. Grauer svarede, at man saa vilde afvente Resultatet af Undersøgelsen, men at det ellers havde været Meningen at

¹ Worsaae, S. 459. ² Worsaae, S. 948 f.

rejse til Slesvig for at besvære sig hos Civilkommissærerne. Da man de følgende Dage ikke hørte noget til Sagen, rejste nogle af de arresterede til Haderslev for at faa Advokat Salicath (Advokat Bekker var endnu ikke kommen til Aabenraa) til at forfatte et Klageskrift til Civilkommissærerne. Endelig den 27. April erklærede Borgmester Gottburgsen overfor Frederiksklubbens Bestyrelse, at Politibetjenten og Gendarmvagtmasteren havde overskredet deres Beføjelse¹.

Det var langt fra det eneste Tilfælde, hvor de slesvigholstensksindede Embedsmænd begik Overgreb overfor Danskerne. Der herskede megen Utilfredshed herover, og en Deputation, som Bahnsen og Agent Middelheus var Medlemmer af og Bahnsen Ordfører for, klagede over Embedsmændene hos Civilkommissærerne, hvilket bevirkede, at Bismarck sendte Prinsen af Hohenlohe-Ingelfingen til Nordslesvig for at undersøge Forholdene. Fhv. Amtmand i Tønder, Grev Arthur Reventlow til Sandbjerg underrettede Martin Bahnsen om Prinsens Sendelse et Par Dage før hans Ankomst til Aabenraa, og „Pumpeværket blev øjeblikkeligen sat i Bevægelse“².

Den 9. Juni 1865 om Aftenen kom Prinsen til Aabenraa og tog ind paa „Stadt Hamburg“ (nu Hedvigsøstrenes Klinik). Han sendte Bud efter Fotograf Caprani, med hvem han havde en timelang Samtale om Arresteringen af Frederiksklubbens Medlemmer, og han forlangte en skriftlig Fremstilling af Sagen næste Dag. Næste Formiddag var Bahnsen og Agent Middelheus stævned til Prinsen. Denne spurgte dem, om de havde noget at anke over. Bahnsen klagede først over Fremgangsmaaden ved Valget af Skolesprog i Oktober 1864 og hævdede, at $\frac{9}{10}$ af Byens Indbyggere udelukkende havde Dansk til Modersmaal. Prinsen lod Bahnsens Udtalelser føre til Protokols, ogsaa hans Andragende om atter at faa dansk Skolesprog. Prinsen spurgte, om han ikke vilde tilføje, at hvis dette ikke kunde opfyldes, der da i det mindste maatte gives nogle flere Timers Undervisning i Dansk. Bahnsen svarede: Nej, det var ham kun om at gøre, at Børnene overensstemmende med Naturen undervistes paa deres Modersmaal, skete dette ikke, var det ham aldeles ligegyldigt, om Dansk var Undervisningsgenstand i nogle Timer mere eller mindre, siden det dog førte til intet. Han talte derefter om Sprogforholdene i Almindelighed, om Skolerne og om Lærerne, om de kirkelige Forhold, om Provst Göttig, hans Virksomhed og hans Jagt efter Gebyrer og om det uforsvarlige i hele Kirkevæsenet og fremhævede Ligeberettigelsen for Dansk og Tysk under dansk Styre, idet der da hold-

¹ Worsaae, S. 218 og 220 ff. En lidt anderledes Fremstilling af Sagen findes i M. Michelsen: „Ved Frederiksklubbens Jubilæum“. S. 27. ² Fr. Fischer i Brev til Worsaae af $\frac{11}{6}$ 65, hvori hele Historien skildres: Worsaae, S. 240 ff.

tes skiftevis dansk og tysk Højmesse, og kirkelige Handlinger kunde udføres paa det Sprog, der forlangtes, medens nu alle de danske Gudstjenester holdtes om Sommeren Kl. 7 om Morgenen og om Vinteren Kl. 2, og den danske Præst ikke maatte foretage Daabshandlinger og Vielser i Kirken og i Husene kun med den tyske Præsts Samtykke. Han nævnte, at man havde anbragt det slesvigholstenske Flag paa Lysekronen i Kirken, hvad Prinsen ikke rigtigt vilde tro. Denne spurgte, om det var rigtigt, at Provst Göttig i sin Prædiken havde sagt „Flæsk“¹. Nu kom Jørgen Paulsen og Nicolai Sørensen, der klagede over deres Afskedigelse som deputerede Borgere. Prinsen vilde nu selv se det slesvigholstenske Flag paa Lysekronen i Kirken, og Bahnsen fulgte ham derop og gjorde ham ogsaa opmærksom paa, at Korsbanneret var borttaget fra Alterets Kristusfigur. — Der kom intet ud af Prinsens Sendelse udover, at Embedsmændene maaske blev lidt forskrækkede. Borgmester Gottburgsen havde begyndt at forlange, at Folk skulde male Skiltene paa deres Huse paa Tysk. Nu fik de Lov til at male paa deres Huse, hvilken Indskrift de lystede.

Spændingen mellem Slesvigholstenerne og Prøjerne var tiltagende. Den augustenborgske Prætendent havde Fødselsdag den 6. Juli. Hjemmetyskerne i Aabenraa vilde fejre Dagen med Flagning, Blomster, Optog, Skiveskydning o. s. v., men Aftenen før kom der Ordre til Amtmanden og Borgmesteren om at forhindre Optog og Demonstrationer. Politibetjenten maatte afsted, og nu var det Tyskerne, der maatte til at skaffe Sand og Blomster bort fra Gaden. Det blev fortalt, at det var forbudt Embedsmændene at flage, og i hvert Fald kom det slesvigholstenske Flag først op paa Slottet imellem Kl. 7 og 8 om Aftenen. Der sagdes, at Amtmand Jürgensen om Eftermiddagen var kommen ud til „Schweitzerhalle“ (nu „Folkehjem“) og dér efterhaanden var kommen i en saa opløftet Stemning, at han havde sendt Ordre ud til Slottet om at hejse Flaget. Muligvis var denne Historie medvirkende til hans Afsked i September. Om Aftenen samledes Tyskerne paa „Rudebecks Hotel“. Da den præjsiske Vagtpatrouille over Midnat trak forbi, blev der sunget

„Schleswigholstein stammverwandt,
jagt die Preussen aus dem Land“

og raabt: „Wir wollen keine Preussen sein, wir wollen ein selbständiges Schleswigholstein unter unserem eigenen Herzog Friedrich dem Achten“. Patrouillen rapporterede det til Kommandanten, Major v. Cranach, der med en Kommando

¹ Det fortælles, at Provst Göttig havde talt om, at Aanden er redebon, men Flæsket skrøbeligt.

ryddede Salen og noterede de tilstedeværende. Nogle Dage efter holdt han paa Torvet en Tale til Mandskabet, som Worsaae gengiver saaledes: Der var to Partier i Byen, men heldigvis var de rolige og fredelige danske Borgere, hos hvem Soldaterne altid fandt de bedste Kvarterer, i stor Majoritet, og overfor dem skulde de være høflige og forekommende, men han havde nu selv overbevist sig om, at i Minoriteten, som var de tyske Borgere, fandtes Folk, som insulterede Prøjsen, dets Konge og Militær paa en saadan Maade, at det ikke længere kunde taales. Han havde derfor ladet uddele skarpe Patroner og givet Ordre til, at Militæret ikke turde gaa ud uden at være bevæbnet med Sidegevær. Hvor Soldaterne traf paa urolige, skulde de ikke stifte, men befale Fred, og gjordes der Modstand, skulde de uden videre gøre Brug af deres Vaaben. De slette Folk var dem, der forsamlede sig i „Bürgerverein“, de var „Wühlere“ og næsten Oprørere, og han gad se, om de, naar Prøjserne var i Vaaben, vilde være i Stand til, som de sang, at jage dem ud af Landet. — „Bürgerverein“ blev lukket, og Tyskerne og Soldaterne levede i den kommende Tid paa en spændt Fod med hinanden. Flere tysksindede Borgere blev om Aftenen overfaldne af Soldaterne, tre fik saaledes bagfra Sabelhug i Hovedet, men Soldaterne flygtede, før de kunde blive paagrebne. Heldigvis blev Bataillonens kort Tid efter kommanderet til Øvelse ved Lockstedt¹.

De prøjsiske Officerer levede temmelig isoleret. Hverken Danske eller Tyske vilde have med dem at gøre. Apoteker Worsaae var dog i Marts 1866 sammen med nogle nyankomne Officerer, nogle af Embedsmændene og nogle danske Familier ved et Middagsselskab. Samtalen ved Bordet blev mest ført paa Dansk, hvilket undrede Officererne. Efter Bordet satte Sønnen i Huset sig til Fortepianoet og spillede og sang paa Kommandantens Opfordring „Dengang jeg drog afsted“. Husets Frue kom til og standsede ham, da hun troede, at Sangen var forbudt. Amtmand v. Levetzau meddelte da, at det kun var paa offentlige Steder og ikke i private Huse, den var forbudt. Fruen ønskede dog i Stedet „Kong Christian“ spillet. Det skete, medens Fruen, Amtmanden og de tilstedeværende Danske sang dertil². Naar man mindes senere Tidens Forbud imod danske Sange, er det ret ejendommeligt at tænke sig Amtmanden i Aabenraa i 1866 synge „Kong Christian“.

Midt i de tunge Tider, som disse Aar jo dog var for de Danske, var Københavnsturen 2.—6. September 1865 en Befrielse. I Aabenraa dannede Junggreen, Farver Ries og Kobbersmedemester Løbger Komiteen, der skulde sørge for at arrangere Turen. Der meldte sig overalt i Sønderjylland flere, end der kunde

¹ Worsaae, S. 259 ff. ² Worsaae, S. 291 f.

komme med — man havde kun 6 Dampskibe til Raadighed. Fra Aabenraa By og Omegn var der 300 Deltagere. Dampskibet „Øresund“ bragte dem til Korsør, hvorfra de kørte med Toget. Da Skibet den 6. September bragte Deltagerne tilbage, var en stor Menneskemængde forsamlet ved Havnen for at modtage dem¹. Det var vel den første af de mange Fællesrejser til Kongeriget, som igennem hele Udlændighedstiden var Lyspunkter baade for Gæster og Værter.

Aaret 1866 blev præget af Krigens mellem Prøjsen og Østrig og af Paragraf 5. Ved Krigens Begyndelse svirrede som altid ved en saadan Lejlighed mange forskellige Rygter. Man begyndte ogsaa at frygte for en prøjsisk Rekrutudskrivning, selv i de tyske Kredse. H. Offersens Søn rejste i Besøg til sine Slægtninge i Norge, den unge V. (Søn af en Hjemmetysker) fik pludselig aldeles nødvendige Forretninger i Stockholm og seks „Turnere“ fik skyndsomst deres Passer viserede til Jylland². Da Fredspræliminærerne blev bekendte, vakte § 3 (§ 5 i den endelige Fred) stort Røre i begge Lejre. Hos Danskerne blev der stor Glæde, om end man knap rigtigt turde tro paa, at man saa let skulde opnaa, hvad man ønskede. Man var straks enige om, at Als og Sundeved maatte henhøre til „Slesvigs nordlige Distrikter“, ellers var man villig til at vente paa bedre Tider, som man mente nok engang skulde komme³. I Tyskernes Lejr blev der stor Allarm. „Bürgerverein“ var igen bleven kaldt til Live, og her kom det til skarpe Sammenstød imellem de store og de smaa Hjemmetyskere. De sidste vilde ikke underskrive en Adresse til den prøjsiske Konge, hvori man bad om, at der ingen Afstemning maatte finde Sted. De var bange for, at det skulde blive dem, der kom til at betale Gildet, hvis man nu igen kom til Danmark. Ved et Møde af 14 af de store Tyskere vedtoges det at sende en Adresse til Berlin. Det var vanskeligt at faa nogen til at rejse med den, men Dagen efter Mødet rejste dog Herman David- sen og B. B. Jessen⁴.

Efter Pragfreden fandt de 47's Rejse til Berlin Sted for at takke Kongen for Paragraf 5 og bede om dens snarlige Udførelse. Iblandt de 47 var der ingen fra Aabenraa, hvilket udelukkende skyldtes en Fejltagelse. Det var Meningen, at Bahnsen og Kammerraad Møller, Skovgaard, skulde have været med, og Bahnsen var endog udset til at være Ordfører, men paa Grund af, at et Telegram blev misforstaaet, kom de ikke med, og Ahlmann blev Ordfører⁵. Som bekendt opnaaede de 47 ikke Audiens hos Kongen. Den 16. September holdtes der en Fest i Haderslev for dem, og efter denne blev der sat en Adresse i Gang i Nordslesvig, der udtalte Tilslutning til de 47's Adresse. Myndighederne lagde den alle mulige

¹ Worsaae, S. 267. ² Fischers Dagbøger 10/8 66, her efter Worsaae, S. 307. ³ Worsaae, S. 312. ⁴ Worsaae, S. 313 f. ⁵ Worsaae, S. 319.

Hindringer i Vejen, især i Aabenraa og Omegn, hvor de gerne optraadte strængere end i Haderslev, idet de allerede var ved at opgive Haderslev, men mente dog maaske at kunne redde Aabenraa for Tyskland¹. Junggreen, Farver Backmann og Farver Ries blev banket op om Natten af Politibetjente, der afkrævede dem Adresserne, og Junggreens Pige blev grebet, da hun gik ud af Porten, og ført til Raadhuset, hvor hun blev visiteret paa Kroppen. Ikke desto mindre lykkedes det i Løbet af nogle faa Dage at faa 600 Underskrifter i Aabenraa By². Tyskerne holdt den 14. Oktober et Møde i Rødekro, hvor det blev besluttet at oprette en Forening til at modarbejde Slesvigs Deling, og i Begyndelsen af November bar Skræder Schou en Adresse rundt i Aabenraa, der gik ud herpaa. Man havde affattet den saaledes, at man havde troet ogsaa at kunne faa dansksindede til at skrive under paa den, men Skræderen fik en saadan Modtagelse, hvor han prøvede at henvende sig til Danske, at han skyndsomst opgav det³. Den 18. December kom Overpræsident Carl v. Scheel-Plessen paa sin Rejse i Nordslesvig til Aabenraa. Han gav Audiens baade til Danske og til Tyske. Til Danskerne sagde han, at Afstemningen vilde finde Sted, men hvornaar og i hvilken Udstrækning vidste han ikke — og man var lige klog⁴.

Der er i det foregaaende nævnt flere af de betydende danske Mænd i Aabenraa, men hvem var deres egentlige Fører? eller rettere sagt: hvem skulde i den kommende Tid, da Kampen skulde føres paa Grundlag af Paragraf 5, blive det? Frederik Fischer havde vakt Danskheden i Byen, ikke blot ved sit Blad, men ogsaa ved de daglige Sammenkomster, der fandt Sted hos ham. Efter Trearskrigen var han bleven skuffet, især over at Sønderjylland ikke var bleven inkorporeret i Kongeriget, han følte sig ogsaa skubbet noget til Side. 1859 solgte han „Freja“ til Nicolai Sørensen, men han blev ved at holde de daglige Sammenkomster, „Børs“, i sit Hjem, hvor Dagens og Tidens Begivenheder drøftedes. Anden Paaskedag 1865 flyttede Fischer ind i sin nye og sidste Lejlighed nede ved Havnen, som Jørgen Paulsen og Apoteker Worsaae havde indrettet til ham for Penge, som hans Venner havde skudt sammen. Her var der et stort Værelse, hvor han kunde have sine Bøger og sine Instrumenter, og hvor Sammenkomsterne kunde holdes, og her samledes da hans Venner hver Dag fra Kl. 5 til 7. Disse Sammenkomster har sikkert haft stor Betydning for Danskernes Sammenhold i Aabenraa⁵. Endvidere samledes de „mest formaaende danske Mænd“ en Aften hver Uge Vinteren igennem skiftevis i Hjemmene, „dels for at diskutere alle Anliggender af almindelig Interesse, og dels for at styrke hinanden i Troen paa

¹ Worsaae, S. 330. ² Worsaae, S. 331 ff. ³ Worsaae, S. 338 f. ⁴ Worsaae, S. 355.
⁵ Worsaae, S. 224.

og Haabet om bedre Tider“¹. Da der i 1869 blev dannet Kommunalforeninger i Sønderborg og Haderslev, fandt man derfor ikke, at der var nogen Grund til at danne en saadan i Aabenraa.

Men Fischer kunde jo ikke optræde. Den Mand, der først maatte træde frem, var hans nære Ven lige fra den Tid, han i 1838 begyndte med Udlaan af danske Bøger, Farver Martin Bahnsen. Fra 1850 til 1864 var han Raadmand, fra 1853 Stænderdeputeret. Indtil sin Død i 1875 hørte han til de ledende Danskere i Aabenraa og var ogsaa kendt videre ud, men han træder dog efterhaanden noget tilbage. Den Mand, der nu kom frem i første Række, var Tobaksfabrikant Jens Peter Junggreen, der skulde naa frem til ikke blot at blive en Fører for Aabenraas Danskhed, men for hele Nordslesvigs. Allerede længe havde Fischer set hen til ham som en af dem, der skulde fortsætte hans Arbejde. Da han var i Kalifornien, kaldte Fischer paa ham i sit Brev af 25. Febr. 1855: „Beslut dig snart til Hjemrejsen . . . Hvem ved, hvad Fremtiden bjerger i sit Skjød, og om ikke en trofast Sammenholden af alle Kræfter atter kan blive fornøden“². Efter 1864 staar han iblandt Danskernes Førere i Aabenraa, og efter Pragfreden begyndte han sine Artikler i „Freja“ og fra 1868 i „Dannevirke“. Disse skulde gøre ham kendt videre ud og faa stor Betydning for de danske Sønderjyder, bidrage til at holde Modet oppe i tunge Tider, skrevne med stor Dygtighed, som de var, prægede af et religiøst, alvorligt, retfærdshungrende Sind, vidnende om stor historisk Viden³.

Nævnes maa ogsaa Apoteker Worsaae, ikke blot fordi han i sine Erindringer fra disse Aar har givet et saa fyldigt Bidrag til Aabenraas nationale Historie i den første Tid under Fremmedherredømmet, men ogsaa af en anden Grund. Til Førerne kan han næppe regnes. Han indtog en noget mere forsigtig, tilbageholdende Stilling, havde jo ogsaa et Privilegium, som han skulde passe paa ikke at sætte til, men han stod i et nært Forhold til de betydende danske Borgere og var med ved og vidste Besked om alt, hvad der skete af national Interesse i Byen. Han, der var velsitueret, foretog flere Udenlandsrejser, saaledes i 1867 til Verdensudstillingen i Paris. Paa Vejen derved besøgte han Redaktør, Dr. Heinrich Kruse, „Köllnische Zeitung“. Dette frisindede Blad havde siden 1864 viet Nordslesvig megen Interesse og ud fra sit Standpunkt paa Nationalitetsprincipets Grund talt Sønderjydernes Sag. Efter Pragfreden hævdede det, at Paragraf 5 maatte udføres snarest, kun vilde det ikke gaa med til at afstaa Als og Dybbøl. Da Worsaae ikke traf Dr. Kruse paa Bladets Kontor, opsøgte han ham i hans Hjem. Skønt han traf ham midt i Maaltidet, fik de en lang Sam-

¹ Worsaae, S. 802 f. ² Sdj. Aarb. 1930 S. 260. ³ Worsaae, S. 353. Sdj. Aarb. 1892, S. 105 ff.

tale. Dr. Kruse hævdede, at han af Hensyn til det prøjsiske Militærparti var nødsaget til at indtage det Standpunkt, han gjorde, med Hensyn til Als og Dybbøl. Han klagede over, at det var vanskeligt for ham at benytte de danske Blade i København, da deres Korrespondancer fra Nordslesvig var stærkt farvede, hvad Worsaae indrømmede, og det fremfor alt var nødvendigt for ham, at de Efterretninger, han bragte og byggede sine Udtalelser paa, var paalidelige. Worsaae gav en Skildring af Forholdene i Nordslesvig, som Dr. Kruse noterede ned, og faa Dage efter fandtes den i „Köllnische Zeitung“. Worsaae gik ind paa at sende Dr. Kruse Meddelelser om nordslesvigske Forhold, og denne erklærede, at han ikke vilde optage noget om denne Sag, som ikke var udgaaet fra Worsaaes Haand. Og dette Løfte holdt han, siger Worsaae. Denne skrev i Aarenes Løb en Del Meddelelser og Artikler til Bladet, som Bahnsen og Fischer oversatte paa Tysk. Naar „Köllnische Zeitung“ i de følgende Aar var saa godt underrettet om nordslesvigske Forhold, er Meddelelserne altsaa udgaaet fra Aabenraa. Efter den fransk-tyske Krig tabte Dr. Kruse Troen paa, at hans Arbejde for Nationalitetsideen vilde bære Frugt, og i 1872 opgav han Bladet¹.

Gav Pragfreden Danskerne Paragraf 5, gjorde den det jo samtidig fuldstændig af med et augustenburgsk Slesvigholsten. Det havde længe været klart, at det bar derhenimod. For mange Slesvigholstenere var dette en stor Skuffelse, og dog maa man undre sig over, hvor forholdsvis let mange fandt sig til Rette hermed. I Aabenraa besluttede Bykollegiet, der dog var eller havde været helt augustenburgsk, den 9. Juli 1866 at sende en Lykønskingsadresse til Kongen af Prøjsen i Anledning af den prøjsiske Armés Sejr², som jo dog netop nedslog alle Forhaabninger om et selvstændigt Slesvigholsten, og Aaret efter drog den 3. Juli paa Aarsdagen for Slaget ved Königgrätz „Liedertafel“, „Bürgerverein“, „Turnerverein“ og Eleverne fra en Drengeskole i Procession ud til Hjelm Skov for at fejre Dagen³. Den 18. September 1866 vedtog man i Bykollegiet at anskaffe et Flag med Ørn til Raadhuset og at lade Flagstangen male sort og hvid, ligesom Skilderhusene skulde males „anordningsmæssigt“⁴. Den 24. Januar 1867 proklameredes Hertugdømmernes Indlemmelse i Prøjsen, og dette skulde jo gerne ske med Pomp og Pragt. Fra 49 Huse flagedes der, fra nogle med baade det prøjsiske og det slesvigholstenske Flag, ialt var der 36 prøjsiske og 34 slesvigholstenske Flag ude. Af de 49 var 8 offentlige Bygninger og Embedsmænds Boliger, de 16 var Raadmændenes og de deputerede Borgeres, 8 var Hoteller og Værtshuse, 3 tilhørte Borgere, der var afhængige af Autoriteterne, nemlig „Kasernemager“

¹ Worsaae, S. 440 ff. ² Borgerprotokollen. (Det midlertidige Arkivdepot i Aabenraa.)

³ Worsaae, S. 460. ⁴ Borgerprotokollen.

Joh. Jacobsen, Redaktør Keppler og Stenbrolægger Hass. Af de 14 andre, der flagede, var 1 fra Hamborg, 1 Holstener, 1 Hannoveraner, 1 Prøjsler, 2 Sydslesvigere og 8 Nordslesvigere. Det var saaledes ingen overvældende Begejstring, Aabenraas tysksindede Borgere lagde for Dagen ved at være kommen ind under Prøjsen. „Bürgerverein“ gik med et Musikkorps i Spidsen i Optog fra „Rudebecks Hotel“ til Raadhuset, ialt var der 46 i Optøget. Johan Jacobsen, der havde været ivrig Augustenborger, og Redaktøren af den tyske Avis, Keppler, gik forrest, umiddelbart efter Musikken. Kl. 12 oplæste Aktuar v. Krogh fra Raadhusets Trappe Patentet og Proklamationen om Inkorporationen og udbragte et Leve for Kong Wilhelm. Den forsamlede Mængde, der ikke udgjorde 80 Personer, nogle Skoledrenge fraregnet, kunde ikke engang udfylde Pladsen foran Raadhuset. Det regnede og blæste, saa meget festligt var det ikke. I nogen Frastand stod der en Del nysgerrige og saa til. Om Aftenen var der Fest paa „Rudebecks Hotel“¹.

Den 19. Februar vajede Ørneflaget fra Raadhuset. Den Dag aflagde nemlig nogle af Byens Embeds- og Bestillingsmænd Ed til Kongen af Prøjsen. Den 2. Marts fandt der igen Edsaflæggelse Sted. Da Fysikus Th. Dahl nægtede at aflægge Eden, blev han suspenderet og senere afsat². Han blev i nogle Aar boende i Aabenraa og var en af Danskernes første Mænd. Siden blev han Stiftsfysikus i Aalborg.

I den følgende Tid blev prøjsisk Administration og tildels ogsaa Lovgivning indført i Hertugdømmerne. Amterne omdannedes til Kredse, og Amtmændene blev Landraader. Den dømmende Myndighed skiltes fra Politimyndigheden. Der oprettedes Amtsretter og ansattes Amtsdommere. Borgmesteren blev Politimester, for Landets Vedkommende fik Herredsfogederne Politimyndigheden o. s. v. Kommunalt Selvstyre indførtes, men der var dog sørget for Ventiler, der som oftest gjorde Selvstyret temmelig illusorisk. Mangt og meget af dette var maaske Forbedringer, men i hvert Fald skønnede den nordslesvigske Befolkning ikke paa disse Forbedringer. Den følte — konservativ som den var — Ubehaget ved at gaa fra det tilvante til det nye og fandt, at de idelige Valg var en Ulempe. „Gud skal vide, at den danske Befolkning kun skønnede lidt paa alle de Velsigelser, der i Form af Love og Forordninger i en uafbrudt Række strømmede ind over os,“ udbryder Worsaae³.

1867 blev et Valgaaar. Ved Valget den 12. Februar til den nordtyske grundlovgivende Forsamling blev der stemt 3 Steder i Byen: paa Raadhuset, hos Gæstgiver Krause i Vestergade og paa „Rudebecks Hotel“. Der blev fra Aabenraa By afgivet 516 danske og 469 tyske Stemmer, fra Landsognet 90 danske og

¹ Worsaae, S. 363 ff. ² Worsaae, S. 393. ³ Worsaae, S. 850.

43 tyske Stemmer¹. Det danske Stemmetal svarede ganske godt til Antallet af Underskrifter paa Adressen, der udtalte Tilslutning til de 47, og det godtgjordes altsaa nu med Tal, at Flertallet i Aabenraa var dansk, trods Udvandring Nord paa og Indvandring Syd fra. Foruden en Del værnepligtige var saaledes omtrent 100 dansksindede Skibstømmermænd søgt til Danmark, da det var sløjt med Arbejdet i Aabenraa, og Syd fra var der kommen henved 50 lippe-detmoldske Teglværksarbejdere². Borgerprotokollen viser ogsaa, at en stærk Tilflytning Syd fra fandt Sted i disse Aar. I Aarene 1864—67 fik 8, fødte i Sydslesvig, 10, fødte i Holsten, og 12, fødte i det øvrige Tyskland, Borgerbrev, men kun 1, født i Danmark.

Den 31. August fandt Valget til den nordtyske Rigsdag Sted. Danskerne var forud for Valget betænkelige. I Aarets Løb var yderligere en Mængde værnepligtige rejst til Danmark, hvilket jo medførte en Svækkelse for Danskerne. I Haderslev var man stemt for ikke at deltage i Valget, men i Aabenraa mente man, at man burde. Ved et Møde i Haderslev den 9. August af Mænd fra de 3 nordligste Valgkredse besluttedes det at deltage³. Kampen var haard. Tyskerne havde alle Jern i Ilden, men Danskerne havde ogsaa deres Organisation i bedre Orden end i Februar. Fra dansk Side beskyldte man Tyskerne for ligefrem Stemmekøb. Uroligst gik det til i „Stadt Hamburg“. Hele Formiddagen opholdt Bahnsen, Junggreen og Apoteker Worsaae sig der for at paase, at det gik ordentligt til. De blev begegnede med Skældsord og forskellige Forhaanelser, men blev rolig staaende. Da en Dansker var kommen i Strid med Kaptajn Michael Jebsen, vilde Junggreen tale dem til Rette, men da fór den tysksindede Advokat Schwennsen løs paa ham, holdt ham en knyttet Næve op for Ansigtet og raabte: „Hier müssen Sie Deutsch sprechen, sonst halten Sie das Maul!“ Efterhaanden som der blev drukket mere, steg Faren for, at det skulde komme til Haandgribeligheder, og der blev da sendt Bud efter flere Danske, saa at de kunde besætte Skænkestuerne, og lidt efter lidt fortrak Tyskerne. Under Stemmeoptællingen var det dog nær gaaet galt. Tyskerne med Michael Jebsen og Advokat Schwennsen i Spidsen havde igen erobret Skænkestuerne, og nu trakteredes tyske Haandværkssvende og lippe-detmoldske Teglværksarbejdere med Drikkevarer, og da Stemningen var kommen tilstrækkelig højt op, trængte hele Skaren med H. Offersens Søn i „Einjähriger“-Uniform ind i Salen, hvor Stemmeoptællingen foregik, syngende „Schleswigholstein“. Man fik dem dog ud igen, uden at det kom til Slagsmaal. Resultatet af Valget blev 523 Stemmer for Ahlmann og 478 for den tyske Kandidat Kraus. Baade Danskerne og Tyskerne var gaaet

¹ Worsaae, S. 385. ² Worsaae, S. 488. ³ Worsaae, S. 484.

faa Stemmer frem fra Februarvalget. Tyskerne havde været saa sikre paa Sejren, at de havde bestilt Musik og forberedt Fakkeltog og stort Gilde paa „Rudebecks Hotel“. Dette maatte nu aflyses, medens nogle af de mere velhavende Danskere inviterede de danske Vælgere til et Glas Punch paa Hotel „Danmark“. Her blev der sunget og udbragt Skaaler, men de fleste var allerede gaaet hjem inden Kl. 8¹/₂, da Borgmester Gottburgsen indfandt sig. Han erklærede overfor Værten, Jessenius Hansen, at han saa godt kunde forstaa, at Danskerne var glade for Dagen og følte Trang til at samles, og herimod havde han heller intet at indvende, men han vilde anmode Hansen om at faa de forsamlede bort inden Kl. 9 og i hvert Fald faa dem til ikke at synge efter Kl. 9, da det var Søndag Dagen efter. Hansen svarede, at de fleste allerede var gaaet hjem, og Borgmesteren erklærede sig da tilfreds hermed og gik bort ad Madestien. Kort efter kom en Flok Tyskere med Advokat Schwennsen og Smed Tönningens i Spidsen ned ad Gaden fra „Hotel Rudebeck“, syngende Slesvigholstenervisen. De sprængte Døren til Hotel „Danmark“ og trængte ind. Det kom nu til formeligt Slagsmaal. Tyskerne blev drevne tilbage, men de knaldede saa Ruderne. Der blev sendt Bud efter Politiet, og Borgmesteren kom med Betjentene, og straks efter mødte der en Militærvagt, der ryddede Gaderne og siden efter „Rudebecks Hotel“. Næste Aften holdt Frederiksklubben Fest paa „Danmark“. Alle Lokalerne var fulde og Stemningen fortrinlig. Da traadte pludselig den nye Borgmester — han var tiltraadt samme Dag — A. v. Krogh ind, ledsaget af et Par Politibetjente, og bød: „Im Name des Gesetzes: Stille!“ hvorpaa han spurgte: „Was ist los?“ Han forlangte at tale med Værten og paabød denne, at der ikke maatte synges, og at man skulde slutte Festen Kl. 9, hvorefter han gik, men straks efter kom han igen og holdt nu en Tale paa Dansk, hvori han sagde, at han havde ikke noget imod, at man morede sig, men formanede til Besindighed og opfordrede til at arbejde for Enighed imellem alle Byens Borgere. Da Borgmesteren var gaaet, foreslog Junggreen, at man straks skulde skilles for at undgaa Overfald og Tumulter som Aftenen i Forvejen, og det gjorde man saa¹.

Den 30. Oktober skulde der vælges Valgmænd til Valg af Deputeret til den præsiske Landdag, og Lidenskaberne kaldtes igen frem. Resultatet blev, at der valgtes 10 danske og 9 tyske Valgmænd. Alle Valgene med almindelig Valgret viste altsaa det samme: en lille dansk Majoritet. I Sønderborg valgtes 14 danske og 4 tyske, i Haderslev 13 danske og 20 tyske Valgmænd. I Flensborg deltog Danskerne ikke i Valget, da Valgkredsinddelingen var saaledes, at de ingen Indflydelse kunde faa paa Valget af Landdagsmanden². Aaret var saaledes rigt

¹ Om Valget og Begivenhederne bagefter, se Worsaae, S. 487 ff. ² Worsaae, S. 515.

paa Valgkampe, og „førte disse end mange Ulemper med sig for Befolkningen, idet Lidenskaberne bleve satte i stærk Bevægelse og derved fremkaldte Had og Ophidselse, saa foraarsagede de tilkæmpede Valgsejre dog en overordentlig Glæde og Opmuntring i al den iøvrigt herskende Sorg og Nød“¹.

Valgkampene bidrog ogsaa til at skille Byens Danskere og Tyskere mere fra hinanden end før, saa at man endnu mere afsondrede sig i to Lejre, der holdt sig hver for sig. Ved de officielle Jagter var f. Eks. tidligere Danske og Tyske mødtes i Fordragelighed. Det var sket i dansk Tid, da Jagtjunker Jensen var Skovrider, og den tyske Skovrider Wulff, der afløste Jensen i 1865, fortsatte med at invitere Danske og Tyske sammen til Jagterne, men nu gik det ikke længere. Borgmesteren og Fysikus erklærede overfor Skovrideren, at Embedsmændene ikke vilde deltage i Jagterne, hvis Bahnsen og Worsaae blev inviterede. Skovrideren maatte, om end modstræbende, bøje sig. Hjemmetyskerne syntes ikke derom, da de danske Skovridere altid havde indbudt Tyskerne og behandlet dem med al mulig Opmærksomhed, men Bruddet kunde ikke heles, og „den Mur, som i Løbet af de sidste Aar lidt efter lidt havde rejst sig mellem de Danske og de Tysksindede, var nu fuldt færdig og ikke mere til at overstige“². Allerede forinden havde Tyskerne skilt sig ud af Landboforeningen for Aabenraa Amt og stiftet en tysk „landwirtschaftlicher Verein“. Den gamle Forening fik i 1866 Afslag fra Regeringen paa en Ansøgning om Understøttelse til Afholdelse af Dyrskue, medens den tyske Forening let opnaaede Understøttelse. Denne afholdt sit første Dyrskue den 16. Juli 1867 paa en Mark ved Hjelm Skov. Der var ikke mange Dyr fra Aabenraa Amt, og man havde maattet ty til Flensborg og Tønder Amter, ja endog længere mod Syd, for at faa et antageligt Antal Dyr — for den Sags Skyld ogsaa Mennesker — med til Skuet. Festlighederne ved begge Foreningers Dyrskuer fik herefter et nationalt Præg³.

Endnu et Valg fandt Sted i 1867. Det var Valg af Ligningskommission, der sammen med Magistraten skulde paaligne Klasseskatten. Til 1. Klasse hørte der kun de 3 største Skibsrederier, og Skatten i denne Klasse var paalignet af Regeringen i Slesvig. Til 2. Klasse skulde Byens større Næringsdrivende, d. v. s. de mere velhavende Borgere, vælge 5 Deputerede og 5 Suppleanter, og Hotelejere, Gæstgivere og Værtshusholdere skulde ligeledes vælge 5 Deputerede og 5 Suppleanter. Valget fandt Sted den 17. Juni. Baade Danske og Tyske var mødt fuldtalligt. Her var det Borgerne selv, der havde Afgørelsen, og Embedsmændene havde intet at skulle have sagt. I de højere Næringsdrivendes Klasse sejrede Danskerne fuldstændigt. I Hotelejernes og Gæstgivernes Klasse havde

¹ Worsaae, S. 534. ² Worsaae, S. 521. ³ Worsaae, S. 476 f.

Danskerne over 40 af lidt over 50 Stemmer¹. 1868 sejrede Danskerne ligeledes, og som Deputerede for Handelsstanden valgtes Agent Middelheus, Købmand Jessenius Hansen, Skibsmægler Fr. Callsen, Murmester I. H. Callesen og Farver Backmann, som Suppleanter valgtes Jernstøberiejer Stallknecht, Farver K. Ries, Skibsbygmester Jørgen Paulsen, Købmand I. A. Jørgensen og Købmand A. Johannsen². 1869 genvalgtes disse med 38 danske mod 27 tyske Stemmer, og ved Gæstgavernes Valg mødte kun enkelte tysksindede³. 1870 mødte Danskerne som efter en Snor som sædvanlig, medens der kun mødte een Tysker. Borgmester v. Krogh foreslog da, at man uden videre skulde genvælge Ligningskommissionen, hvilket man gjorde⁴. Dette godtgør tilfulde, at — som forhen paavist — Danskerne var i Flertal i den mere velhavende Del af Borgerskabet.

I økonomisk Henseende blev Aarene efter 1864 vanskelige for Aabenraa. I Skibsbyggeriet indtraadte der Stilstand. Skibsbygmester Jacobsen siger herom: „Dette var vel nok en stor Del paa Grund af, at Søfarten begyndte at blive mindre lønnende; men ogsaa det for Danmark og alle danske Slesvigere saa sørgelige Udfald af Krigen med Preussen og Østrig, nemlig Afstaaelsen af Slesvig til Preussen, var Skyld i, at Folk herfra Egnen foreløbig ingen Skibe vilde lade bygge.“⁵ At dette medførte, at en Mængde Skibstømmermænd maatte forlade Byen og søge Arbejde i Danmark, er nævnt. Ogsaa Skibsfarten gik tilbage, da man ikke længere kunde sejle under dansk Flag. Det var tungt for mangen en Sømand at maatte stryge Danebrog. Nogle Aabenraaskibe, som laa ude paa Kinakysten, blev forladt af alle Matroserne, da Danebrog for sidste Gang gled ned⁶. Det blev efter Afstaaelsen i 1864 bestemt, at Hertugdømmernes Skibe maatte føre det slesvigholstenske Flag, men der fulgte med det ikke de Fordele, som den danske Handelsflaade havde, ligesom det jo overalt var ganske ukendt. Selv Slesvigholstenere foretrak derfor at sejle under Hamborgerflag. Fra 1. April 1868 var det ikke noget i Slesvig hjemmehørende Koffardiskib tilladt at føre andet Flag end det nordtyske Forbundsflag. De aabenraaske Smaaskippere vilde nødvendigvis føre tysk Flag. De sejlede derfor uden Flag, saa længe de var paa tysk Omraade, og naar de kom herudfor, hejsede de det danske Flag⁷. Ogsaa Paragraf 5 medførte Slaphed i Erhvervslivet, idet man tøvede med at sætte Fore-

¹ Worsaae, S. 457. ² Worsaae, S. 611. ³ Worsaae, S. 759. ⁴ Worsaae, S. 909. ⁵ Skibsbygmester Niels Jacobsens Levnedbeskrivelse. (Trykt som Manuskript.) S. 30. Af Levnedbeskrivelsen fremgaar det, at da Jacobsen i de første Aar efter 1864 kun modtog en enkelt Bestilling, byggede han for egen Regning, men han havde meget vanskeligt ved at faa Skibene solgt, saa at han maatte sælge for lave Priser og tildels selv tage Part i dem. ⁶ Worsaae, S. 215.

⁷ Worsaae, S. 562 f.

tagender i Gang, da man mente, at man levede under midlertidige Forhold, som snart vilde ændres. Dog blev i disse Aar Jernbanen fra Aabenraa til Rødekro bygget. Den aabnedes den 12. September 1868, forøvrigt uden nogen særlig Højtidelighed¹. De daarlige Tider gav sig Udslag i, at der i 1868 var 16 Fallitter i Aabenraa, der ramte Mænd i de forskelligste Stillinger. Ejendomspriserne sank. Hotel „Stadt Hamburg“ blev med Inventar solgt ved offentlig Auktion for 10,000 pr. Thaler (26—27,000 Kr.), medens det før 1864 vilde have kostet 60—70,000 Kr. Dertil kom, at Skatterne steg. Før 1864 betalte Aabenraa i Statskat 13,226 $\frac{2}{3}$ Kr., i 1868 betaltes til den prøjsiske Regering 38,400 Kr. Den kommunale Grundskat og de personlige Skatter udgjorde i Aarene før Krigen 35—40,000 Kr., i 1868 ca. 50,000 Kr.²

Aabenraa var blevet Garnisonsby. Siden December 1864 havde der ligget prøjsisk Garnison i Byen³. For Danskerne var det ingen Glæde daglig at se de prøjsiske Pikkelhuer i Gaderne. De tysksindede havde været ivrige for at faa Garnison og saa i denne en Støtte overfor Byens Danskhed, og dog har vi set, at der kunde opstaa Modsætninger imellem de slesvigholstensksindede Hjemmetyskere og det prøjsiske Militær. Byen havde ingen Kaserne, og Soldaterne maatte indkvarteres hos Borgerne, hvilket betød en Byrde mere. „Kasernemageren“, den ivrige Hjemmetysker Købmand Johan Jacobsen var stærkt optaget af Planer om at faa opført en Kaserne. Han ejede nogle Arbejderboliger, der laa i Nærheden af den udtørrede Vig af Fjorden, „Kilen“. Dem fik han omdannet til Kaserne, senere fik han med Hjælp af Byens Kasse opført en Kasernebygning til. I 1865 akkorderede han saa med en Del af Byens Borgere, at han i sin Kaserne skulde huse de Soldater, de skulde have i Indkvartering, imod at faa de Indkvarteringspenge, der blev betalt af Regeringen, samt 20 Mark Kurant om Aaret for hver Mand. Da Indkvarteringspengene i Januar 1868 blev nedsatte, forlangte Jacobsen 1 Sk. Kurant daglig mere pr. Mand af Borgerne, da han ellers maatte erklære sig fallit. Da mange daarligt kunde og nødtigt vilde have Indkvarteringen, maatte de gaa med dertil. Et Stykke af Engen, der grænsede til Kasernebygningen, blev grøftet og drænet, der blev kørt Sand og Grus paa, og det omdannedes til Eksercerplads. Danskerne sagde til hverandre, at den kunde bruges til Markedsplads, naar Sønderjylland kom tilbage til Danmark og den prøjsiske Garnison maatte drage bort, og da Garnisonen blev ophævet, blev Pladsen virkelig Markedsplads⁴.

¹ Worsaae, S. 576. ² Byens Regnskaber i det midlertidige Arkivdepot i Aabenraa. Lidt anderledes Opgivelser hos Worsaae, S. 661—63. ³ Sdj. Aarb. 1930, S. 217. ⁴ Worsaae, S. 539 ff.

Den prøjsiske Presselov, der traadte i Kraft i Hertugdømmerne den 1. September 1867, gav med sin, om end ret begrænsede Pressefrihed den danske Presse i Sønderjylland, der siden 1864 enten var ganske standset eller havde ført en Skintilværelse, Mulighed for igen at tage et Arbejde op. Hvad „Freja“ angaar, havde Redaktøren den 27. Marts 1864 fra Kommandanturen modtaget en Skrivelse, at Bladet tilligemed en bekræftet Oversættelse til Tysk for Fremtiden skulde forevises for Kommandanten, som skulde sætte sit Stempel paa det, inden det maatte udgaa. Dette kunde Udgiveren, Boghandler Nicolaj Sørensen, ikke gaa ind paa, og Bladet maatte standse¹. Nogle Maaneder efter, vistnok i September-Oktober, fik Bladet dog igen Lov til at udkomme, hvilket gik saaledes til: I Aabenraa udgik en tysk Avis, „Apenrader Nachrichten“, hvis Redaktør var en indvandret Holstener, Keppler. Han var ivrig Slesvigholstener og Augustenborger og var i disse Maaneder meget højt oppe. En Dag, da Bladet „specielt svulmede af Galskab“², viste Apoteker Worsaae det til Kommandanten, Major v. Krohn, der var indkvarteret hos Worsaae, og spurgte, om der ikke burde skrives ind mod Bladet. Majoren spurgte, hvad der kunde gøres, og Worsaae svarede da, at den simpleste Maade at afkøle Hr. Keppler paa, vilde være at kalde Konkurrenten „Freja“ til Live igen. Majoren bad da Worsaae gaa med ham til Sørensen, og efter at have faaet nærmere Underretning om, hvorledes det var gaaet til med Undertrykkelsen gav han Tilladelse til, at „Freja“ atter maatte udgaa. Major v. Krohn blev dog straks efter betænkelig og tog Tilladelsen tilbage, da han først vilde forebringe Civilkommissærerne Sagen. Efter nogen Tids Forløb fik Sørensen dog Tilladelse til at lade Bladet udkomme, da Worsaae benyttede enhver Lejlighed til at minde Kommandanten om hans Løfte. Saaledes beretter Worsaae³. Enkeltheder er dog maaske ikke helt rigtige. Det har saaledes næppe været Kommandanten, der har indberettet Sagen til Civilkommissærerne. Han har snarere foreslaet Sørensen at indsende en Ansøgning om at maatte udgive Bladet igen. Hvad enten nu Ansøgningen har været indsendt til Kommandanten og af denne er sendt videre til Civilkommissærerne, eller den er sendt af Sørensen direkte til Civilkommissærerne, saa sendte disse den i hvert Fald til Magistraten til Udtalelse. Ved Magistratens Møde den 14. September var Sagen til Behandling, og man besluttede „efter Bladets hele Holdning tidligere og med Hensyn til Supplikantens Personlighed saavelsom til, at der ikke var Trang dertil („das mangelnde Bedürfniss“), afgjort at fraraade Ansøgningens Bevilling“⁴. Tilladelsen blev altsaa dog tilsidst givet, hvad enten den nu kom fra Kommandanten eller fra Civilkommissærerne. Der var dog kun ringe

¹ Worsaae, S. 89. ² Worsaae, S. 157. ³ Worsaae, S. 157. ⁴ Borgerprotokollen 14/9 1864.

Frihed for Bladet. Det risikerede let at blive beslaglagt. I 1867 fik Sørensen at vide, at hvis der skete flere Beslaglæggelser, vilde Bladet blive konfiskeret. Der vilde ikke blive taalt noget i Bladet om Embedsmændene eller om Afstemningen, heller ikke flere Junggreenske Artikler¹, et Vidnesbyrd om, hvor megen Vægt ogsaa Modstanderne tillagde Junggreens Artikler. Samtidig kunde „Apenrader Nachrichten“ tillade sig at kalde den danske Befolkning „blödsinnig“. Den bebudede nu ogsaa at ville bringe Artikler og Meddelelser paa Dansk og haabede derved at kunne fortrænge „Freja“. I denne Tid var Fr. Fischer Redaktør. Den 15. Marts 1867 maatte han møde i Retten, indstævnet af Gustav Raben for Injurier, fordi han havde paataalt, at Valgkomiteen forud for Februarvalget i en Skrivelse uden Navne under havde søgt at true Koncessionshavere til at stemme Tysk. Fischer blev idømt en Bøde paa 15 Mark Kurant, at betale Sagens Omkostninger med 7 Mk. 12 Sk. Kurant, at gøre Afbigt og give Æreserklæring for Retten og at lade Dommen offentliggøre i „Freja“. Fischer appellerede Dommen, der imidlertid blev stadfæstet af den højere Instans, og han tilsagdes til at møde paa Raadhuset den 12. Juli Kl. 10 for at gøre Raben Afbigt, men Kl. 9 kom Retstjeneren til ham med den Besked, at han ikke behøvede at møde, da Raben havde „verzichtet“ derpaa².

Fr. Fischer havde, som nævnt, i nogen Tid redigeret Bladet. Han var imidlertid igen fratraadt, og Bladet havde siden været meget tamt, men ogsaa meget interesseløst. Ikke desto mindre fik Nic. Sørensen den 20. Maj 1867 Meddelelse om, at Koncessionen til Udgivelsen var frataget ham. Bladet maatte da gaa ind. Man sagde, at „Bürgerverein“ havde bedt Overpræsidenten Scheel-Plessen om at forbyde Bladet. Det havde i det sidste Kvartal haft henvend 1700 Abonnenter³. Efter Indførelsen af den prøjsiske Presselov var der aabnet Mulighed for, at „Freja“ igen kunde udgaa. Boghandler Sørensen maatte stille en Kaution paa 2000 pr. Thaler for at kunne lade Bladet udkomme. I 1874 blev Redaktøren, dansk Reserveløjtnant Richard Sørensen udvist, og det bevirkede, at Bladet kort Tid efter solgtes til Redaktør Hiort-Lorenzen, „Dannevirke“.

Redaktionen af „Apenrader Nachrichten“ blev 1. April 1868 overtaget af en Dr. Resenschmidt, som hverken var Doktor eller hed Resenschmidt. Hans virkelige Navn var Carl Soedorff. Han var født af danske Forældre og opdraget i og ved Aabenraa. Han kom nu fra Kiel, hvor han havde været Købmand. Bladet fik Navneforandring og kom til at hedde „Schleswigsche Volkszeitung“ og udgik baade med dansk og tysk Tekst⁴. Men dets Niveau laa meget lavt.

¹ Worsaae, S. 406 efter en Korrespondance af 15/3 67 til „Fædrelandet“. ² Worsaae, S. 409 f. ³ Worsaae, S. 452. ⁴ Worsaae, S. 553.

Som Prøve paa dets Journalistik kan følgende tjene: „En gammel Matrone, som af Ærgrelse allerede er bleven gul, klædt i en saakaldt „Adrienne“ (Skjødtrøje) og med stor „Dormeuse“ (Natkappe med Strimler), paa den spidse Ørnene et Par blaa Brillen (dansk Fabrikat), den knyttede Næve fremstrakt under den modbydeligste „Skæren Tænder“, paa Armen en Kurv med „lavn To'sk“ og de store med plumpt Skotøj beklædte Fødder vidt skilte ad — se dette er det Billede, der uvilkaarligt træder En for Øjnene, naar man læser „Köllnische Zeitung“s Demonstreringer for Nordslesvigs Afstaaelse“¹.

Dr. Resenschmidts Tid i Aabenraa blev da heller ikke lang. I Begyndelsen af Oktober maatte Keppler, der ejede Bladet, igen overtage Redaktionen. Resenschmidt havde i den senere Tid drevet om paa Værtshusene og søgt at indlede Samtaler med dansksindede, men var kun til Latter. Han overtog nu Redaktionen af „Sønderborg Avis“ efter Advokat Grimm og gik efterhaanden ganske i Hundene².

Nytaarsnat imellem 1867 og 1868 samledes Tyskerne paa Store Torv. Ved Midnat blev et Baal antændt, man afsang en Koral „Des Jahres letzte Stunde“. Derefter drog man rundt i Gaderne, syngende Slesvigholstenervisen, hvis Omkvæd man havde forandret til: „Jagt die Dänen aus das Land“ — bedre hjemme i det Tyske var man ikke. I Morgenstunden trak Reveillen igennem Byen. Denne Skik gentoges de følgende Aar.

I 1868 foranstaltedes der en Rejse til Danmark. 700 Sønderjyder aflagde i Dagene 4.—7. Juli Besøg i Aarhus og Randers. Fra Aabenraa var der omtrent 60 med. Sammen med Flensborgerne og Alsingerne sejlede de med Dampskibet „Vigilant“ til Aarhus³. Samtidig, nemlig den 6. Juli — Fredericiadagen var naturligvis ikke tilfældig valgt, til stor Ærgrelse for Tyskerne — afholdt den danske Aabenraa Amts Landboforening Dyrskue i Aabenraa med Festmiddag paa Hotel „Danmark“. Her blev der holdt Taler og sunget nationale Sange. Det blev ogsaa foreslaaet at sende en Hilsen til Festen i Randers samme Dag til Ære for de sønderjydske Gæster. Et Telegram affattedes saalydende: „Til Festkomiteen i Randers. Aabenraa Amts Landboforening sender Sønderjyderne og Jyderne en broderlig Hilsen. Bestyrelsen“. Imidlertid kom Telegrammet tilbage fra Telegrafstationen med den Besked, at det af „politiske Hensyn“ ikke kunde ekspederes. Man antog, at det var Ordet „broderlig“, det var galt med, og affattede et nyt Telegram, hvor dette Ord udelodes, og der tilføjedes: „I Tankerne dvæle vi hos Eder“, men heller ikke dette Telegram kunde befordres af „politiske Hensyn“. Dette blev dog selv Tyskerne — eller i hvert Fald nogle

¹ Efter Worsaae, S. 574. ² Worsaae, S. 612. ³ Worsaae, S. 567.

af dem — for stift. Et berlinsk Blad, „Volkszeitung“, tog i en Korrespondance fra Slesvigholsten Afstand herfra og talte om „blind Fanatisme og smaalige Drillierier fra tysk Side“, som skadede mere end hele den danske Agitation, og „Köllnische Zeitung“ skrev i denne Anledning: „Det er Fremmedherredømmets Forbandelse, der hviler over Nordslesvig, som i sin Tid over Venedig. Ret, Pligt, Ære, Fordel, alt forener sig for at bevæge Prøjsen til snarest muligt at opgive denne sørgelige Besiddelse“. Ogsaa „Kieler Zeitung“ paatalte skarpt Tilbagevisningen af Telegrammerne. Overtelegrafdirektør Krüger lovede i Bladet en Undersøgelse af Sagen, og hen i August Maaned modtog Landboforeningens Bestyrelse Meddelelse fra Telegrafdirektøren om, at Telegrafbestyreren i Aabenraa havde faaet en Tilrettevisning, fordi han havde nægtet at besørge Telegrammerne¹.

I September 1868 kom Kong Wilhelm til Nordslesvig². Myndighederne og Tyskerne fik travlt med at forberede Modtagelsen, som naturligvis skulde foregaa med Pomp og Pragt. Men ogsaa Danskerne kom i Bevægelse. Man vilde ikke, at Kongen kun skulde faa det Indtryk af Stemningen, som Tyskerne vilde søge at bibringe ham. Ved et Møde i Haderslev blev det besluttet, at Krüger og Ahlmann i Spidsen for en Deputation, der saavidt muligt skulde bestaa af de samme 47, der 1866 forgæves havde forsøgt at faa Audiens i Berlin, nu skulde søge Audiens hos Kongen i Flensborg. Videre vedtog man: i Anledning af Kongens Ankomst at virke hen til, at Befolkningen gav Møde i størst muligt Antal for at tolke Hs. Majestæt sin Glæde over Pragfredens § 5 og sit Ønske om sammes snarlige Udførelse. Og man valgte en Deputation for Haderslev By og Amt. Imidlertid kom Kongen slet ikke til Haderslev. I Sønderborg valgtes man ved et Møde den 13. September ligeledes en Deputation til at overbringe Kongen Befolkningens Ønske. I Aabenraa holdt man først Møde den 15. September, to Dage før Kongens Ankomst. Indbyderne var Dr. Grauer, Junggreen, Købmændene A. C. Schmidt, I. A. Jørgensen og P. H. Callesen, Kammerraad Møller, Skovgaard og Gaardejer Jørgen Jørgensen Nymann i Bolderslev. I Mødet deltog mange baade By- og Landboere. Politimesteren (d. v. s. Borgmesteren) og en Politibetjent overværede Mødet. Kammerraad Møller var Dirigent. Junggreen foreslog paa Indbydernes Vegne at vælge en Deputation til at overrække Kongen en Adresse. Ved Akklamation valgtes de Mænd, som Indbyderne foreslog, nemlig: Dr. Grauer (Ordfører), Agent Middelheus, Skibsbygmester Jørgen Paulsen og Købmand P. H. Callesen for Aabenraa By, Grd. Peter Han-

¹ Worsaae, S. 569 og 572 f. . ² Om Kongens Besøg i Nordslesvig, se Worsaae, S. 577 ff., til dels efter Fischers Dagbøger.

sen i Sdr. Hostrup, Eschel Eschelsen i Nybøl, Nis Callesen i Lerskov, Thomsen i Svejlund, Elberg i Lammetsbjerg i Løjt Sogn, Jacob Lassen i Aarslev, Nis Rossen i Stubbæk, J. Grau paa Barsø, Carl Iversen i Felsted og Teglværks-ejer Chr. Callsen, Posekær for Omegnen.

Adressen, som skulde overrækkes Kongen, vedtoges saalydende: „I dybeste Ærefrygt tillade vi Undertegnede os at forebringe Deres Majestæt de Ønsker og Forhaabninger, som enstemmig ere bleven vedtagne af en større Forsamling af Beboere fra Aabenraa By og Amt, og som det er blevet os paalagt allerunderdanigst at forebringe Ds. Majestæt. Deres Majestæt vil ikke miskjende vore Følelser; vi ere et konservativt Folk og som Følge deraf vor gamle Herskerstamme og vort gamle Fædreland hengivne. Da vi ved Wienerfreden bleve adskilte fra vore Landsmænd, blødte vore Hjerter, men vi maatte søge at finde os i det Uundgaaelige. Pragfreden, som ved sin 5te Paragraf gav os Udsigt til atter at blive forenede med vort gamle Fædreland, fyldte vore Hjerter med Glæde og med Haabets skønneste Straaler. Siden den Tid er der hengaaet over 2 Aar, og endnu ere Pragfredens Bestemmelser, Nordslesvig angaaende, ikke blevne opfyldte; — maatte det behage Ds. Majestæt at lade disse udføre, da vilde den inderligste Taknemmelighed opfylde vore Hjerter, og vi ville nedbede Himlens Velsignelser over Ds. Majestæt. Vi have, saa ofte der gaves Lejlighed, ad lovlige Veje søgt at lægge vort Sindelag for Dagen og at vise, i hvilken Retning det gaaer; vi kunne ikke Andet, endskjønt vi ofte ere blevne miskjendte derfor. Dog Ds. Majestæt vil ikke unddrage et Folk Deres Sympati, som udgjør det store Flertal af Befolkningen i vor By og Amt, og som vedholdende har bevaret Kjærligheden til sin Nationalitet, sit Sprog og sit gamle Dynasti.

Vi bede endnu engang underdanigst, at Ds. Majestæt maatte behage at befale, at Udførelsen af § 5 i Pragfreden skal iværksættes.“

Man tager vel næppe Fejl, naar man tillægger Junggreen i hvert Fald en væsentlig Del i Affattelsen af denne Adresse, ligesom han havde forfattet den Adresse, den store Deputation vilde overrække Kongen i Flensborg. Paa Mødet paa Hotel „Danmark“ meddelte han, at han og nogle enkelte andre samme Eftermiddag vilde rejse til Flensborg for at slutte sig til den store Deputation, der Dagen efter vilde søge Audiens hos Kongen. Da Toget, hvormed de rejste, skulde afgaa, var en stor Mængde Mennesker samlede paa Banegaarden, og man gav de bortdragende et nidobbelt Hurra med paa Vejen.

Deputationen fik imidlertid ikke Foretræde for Kongen. Overpræsident Scheel-Plessen meddelte den, at Kongen ikke modtog politiske Deputationer, da han ikke havde sin Udenrigsminister med. Heller ikke i Sønderborg eller Aabenraa

vilde Kongen modtage de danske Deputationer. I Aabenraa henvendte man sig til Landraaden for at faa at vide, hvornaar og hvor man kunde faa Audiens hos Kongen. Landraad v. Levetzau lovede siden at underrette Deputationen herom, og om Formiddagen samme Dag, Kongen skulde komme, modtog man en Skrivelse fra Landraaden, „at Hs. Majestæt paa Gjennemrejsen i Apenrade ikke kunde give Audiens, da Opholdet her kun vilde vare meget kort“. Mødet paa Hotel „Danmark“ og Rygterne om Danskernes Deputationer gjorde adskillige Hjemmetyskere ængstelige. Gendarmen i Felsted indberettede den 15. September til Landraaden, at 27 Grundbesiddere fra Felsted, Tombøl, Svejrup og Traasbøl samme Dag var taget til Mødet i Aabenraa¹, og Dagen efter sendte Sognefoged Hansen i Stubbæk følgende Skrivelse til Landraaden:

„Til det høie Kongel. Landraad Amt i Apenrade.

Da der for tiden ingen Militair er i Apenrade, kan det maaske give Exesser Morgenaften, Rygtet gaaer at Danskerne vil være paa det nordre Market, som vil udarte med Demonstration, hvorvidt det vil skee kan jeg ikke sige noget over.

I Dag er de til Flensburg en Deputation ved Kongen om Paragraf 5.

Der kommer vel dog mange Gensdarme, Politie o. s. v. Da jeg hørt at Rygtet gaar saaledes, fandt jeg det rigtig at gjøre det bekendt for det Kongl. Landraad.

Underdanigst

*H. Asm. Hansen.*²

Stybbec d. 16. Septb. 1868.

Den gode Sognefoged kunde have sparet sig sin Ængstelse. Der var ikke Fare for Excesser fra Danskernes Side. Kongen skulde komme Torsdag Aften den 17. September med Skib fra Sønderborg. Den tyske Komité, der skulde sørge for Byens Udsmykning, havde i en hel Uge været i travl Virksomhed. Paa Skibsbroen ved Rabens Værft var der bygget en Æreport af Grønt med 3 Buer. Over Hovedbuen stod ud imod Havnen Kongens Navnetræk med Krone over og paa den anden Side Byens Vaaben med Indskriften „Op ewig ungedeelt“. Paa den ene af Sidebuerne stod „Heil Dir im Sieges-Kranz“, paa den anden „Vater des Vaterlands“. Ved Sønderport var der rejst en anden Æreport med Indskriften „Willkommen“. Langs Hovedgaden havde Tyskerne pyntet deres Huse med Guirlander og Flag. Desuden havde Komiteen udenfor Danskernes Huse ladet plante Stænger med Flag, udenfor Junggreens endog baade et prøj-

¹ Aabenraa Amts Journalsager. 1868. I. Nr. 1. (Det midlertidige Arkivdepot i Aabenraa.)

² Aabenraa Amts Journalsager. 1868. I. Nr. 1. (Det midlertidige Arkivdepot i Aabenraa.)

sisk og et slesvigholstensk. Man havde dog ikke Flag nok. Der blev flyttet om paa Stængerne, og adskillige Danske slap fri for denne Prydelse udenfor deres Huse. Ialt var der fra Sønderport til Nørreport 142 Flag, deraf var 72 opplantet udenfor Danskes Huse. Flere Tyske flagede med mere end eet Flag, fra Købmand Bodes Hus vajede der endog 12 Flag. Kommerceraad Jørgen Lorentzen flagede med et stort præjsisk Ørneflag, et tidligere Skibsflag, og Huset var pyntet med Kranse og Guirlander. En Mængde Mennesker var kommen til Byen, selv fra Haderslev og Tønder Amter. Ogsaa en Del Danske var der iblandt dem. Skibet med Kongen skulde være kommen Kl. 6, men kom først Kl. 7. Borgmesteren lod da sende Bud fra Hus til Hus paa Hovedgaden, at man skulde sætte Lys i Vinduerne, hvilket ogsaa alle gjorde. Skibsbroen var sort af Folk, Embedsmændene, Byens og Omegnens Præster, Skyttelavet, „Liedertafel“, Turnerne, hvidklædte Damer og nysgerrige. Da Kongen gik i Land, blev der raabt Hurra 3 Gange. Landraad v. Levetzau holdt en Velkomsttale, hvori han bl. a. sagde: „Möge es Ew. Majestät vergönnt sein, noch lange Jahre in ungeschwächter Kraft das Scepter zu führen in diesen Landen, dann werden auch diejenigen, die bis jetzt nur widerstrebend der neuen Ordnung der Dinge sich fügen, immer mehr und mehr den Segen erkennen lernen, dessen sie sich unter Ew. Majestät weisser und gerechter Regierung erfreuen, dann werden Ew. Majestät — dessen getrösten wir uns — den Tag erleben, wo auch hier Aller Herzen mit gleicher Liebe und Treue ihrem teuren König entgegenschlagen“¹. Der kan jo hermed være tænkt baade paa Danskerne og paa Slesvigholstenerne. De hvidklædte Damer traadte derefter frem, og en af dem fremsagde et Velkomstdigt. Kongen stod med Armene ned langs Siderne og med foroverbøjet Hoved, stiv som en Støtte. Han sagde derpaa nogle Ord til Damerne, hvorefter Landraaden præsenterede ham for Embedsmændene. Han henvendte nogle Ord til Provst Götting og talte lidt længere med Pastor Grønning. Han steg saa til Vogns for at køre ud til Sønderport og gennem hele Byen til Banegaarden. Han kørte i Kommerceraad Jørgen Lorentzens Ekvipage. Der blev fortalt, at 5 Minutter, efter at Landraaden havde modtaget Lorentzens Tilbud om at stille Vogn til Raadighed, kom Gustav Raben med det samme Tilbud, og at han var meget fortrydelig over, at han var kommen for sent. De hvidklædte Damer greb fat i Kongens Vogn og fulgte med gennem Byen. Ved Banegaarden var der ogsaa rejst Æreport. Her holdt Borgmester v. Krogh en Tale, hvorefter Kongen kørte med Toget til Tønder.

Danskerne var ilde tilfredse med Kongens Besøg. At han nægtede at modtage

¹ Worsaae, S. 598.

alle de danske Deputationer, betragtede man som en Haan. I Flensborg havde han modtaget 2 andre Deputationer, nemlig Haderslev Borgmester og kommunale Repræsentanter og en Deputation fra den tyske „landwirtschaftlicher Verein“. De kom blot for at hilse paa Kongen. Derimod kunde den danske Deputation ikke modtages, da det var en politisk Demonstration. Apoteker Worsaae sendte imidlertid en Beretning til „Köllnische Zeitung“ om Kongebesøget i Aabenraa og meddelte den Adresse, man vilde have overrakt Kongen, saa at den paa denne Maade alligevel kom frem.

Skyttelavet i Aabenraa var efter 1864 bleven erobret af Tyskerne, og dets Skyttefest 3. Pinsedag havde faaet et fuldstændig tysk Præg. 1869 foranstaltede derfor Frederiksklubben en Skiveskydning ved „Schweitzerhalle“ samme Dag, 3. Pinsedag den 18. Maj. 114 af Medlemmerne havde tegnet sig til Deltagelse i Skydningen. Vejret var straalende. Musikken spillede i Haven, og mange Tilskuere indfandt sig. Skytterne vandrede i Procession fra Hotel „Danmark“ til Skydepladsen og efter endt Skydning tilbage igen. Festen sluttede med Bal paa „Danmark“. Foreningens Formand, fhv. Fysikus Th. Dahl havde af Herredsfoged Jensen, i hvis Jurisdiktion „Schweitzerhalle“ laa, idet det hørte til Kolstrup, der dengang ikke var indlemmet i Byen, faaet Tilladelse til at lade Skyttefesten afholde og mente ogsaa at have faaet Tilladelse til, at Skytterne maatte gaa i Procession til og fra Skydepladsen. Men han havde ikke tænkt paa, at man et ganske kort Stykke Vej maatte gaa ind over Byens Grund, og havde derfor ikke indhentet Tilladelse hos Borgmesteren. Et Par Dage efter Festen blev derfor Dr. Dahl tilsagt til at møde hos Borgmester v. Krogh, der meddelte ham, at han som „Polizeianwalt“ saa sig nødsaget til at drage vedkommende til Ansvar, fordi de uden Politiets Tilladelse var gaaet i Procession og med Musik i Spidsen over Byens Grund. At Herredsfogeden havde givet sin Tilladelse, at Kommandanten heller intet havde haft at indvende derimod, og at det kun drejede sig om et ganske lille Stykke Vej, betød altsammen ingenting. Sagen var meget alvorlig. Det var en Demonstration mod det ældgamle tyske Skyttelav. Senere blev Dahl igen kaldt i Politiforhør, og han var uforsigtig nok til at udlevere Listen over de 114, der havde deltaget i Skydningen. Man hørte nu ikke mere til Sagen før den 17. Juni, da en Politibetjent bragte Bestyrelsens Medlemmer og en Del andre Borgere, som Politiet mente at have set i Processionen, en „Strafverfügung“. De 4 af Bestyrelsesmedlemmerne, nemlig Th. Dahl, Agent Middelheus, Købmand H. P. Callesen og Kobbersmed Chr. Løbger fik hver en Bøde paa 10 pr. Thaler og 15 Silbergrossen i Omkostninger, medens det femte Bestyrelsesmedlem, Advokat Bekker, skulde betale 11 Thaler og 1 Thaler „als Leiter

und Redner“. De menige Medlemmer slap med at betale 2 Thlr. 5 Sgr. Man forlangte Sagen henvist til Rettens Afgørelse. Her blev Dr. Dahl og Advokat Bekker, der hævdede, at de havde været de eneste Ledere af Optoget, dømt til at betale henholdsvis 12 Thlr. og 10 Thlr. 15 Sgr., medens alle de andre slap med 1 Thl. 5 Sgr. Senere fik alle de øvrige, ca. 40, der havde deltaget i Skydningen, en „Strafverfügung“, hvorefter de skulde betale hver 1 Thl. 5 Sgr., men da de paastod, at de ikke havde deltaget i Processionen, maatte Borgmesteren lade Sagen falde for deres Vedkommende. Men han vandt ikke i Anseelse ved denne Historie, som ogsaa de mere fornuftige Hjemmetyskere misbilligede¹.

De danske Sønderjyder fulgte med levende Interesse Begivenhederne indenfor den danske Kongefamilie. Ved Prinsesse Dagmars Giftermaal med Storfyrst Alexander havde Sønderjyderne skænket dem et Maleri fra Sønderjylland. Det var malet af P. C. Skovgaard. Man havde som Motiv villet vælge et af de smukkeste Partier i Sønderjylland, og Valget faldt da paa Udsigten nedover Aabenraa, set nordfra, fra Diemen. Det var forøvrigt ikke blevet færdigt til Brylluppet og blev først overrakt det høje Brudepar af en Deputation i Maj 1867. Ved Kristian 9.s og Dronning Louises Sølvbryllup den 26. Maj 1867 overrakte sønderjydske Kvinder dem et Divantæppe, bestaaende af 26 Stykker, der var broderet af 26 Damer, og syet saa kunstfærdigt sammen, at man ikke kunde opdage Sømmensyningen. Det skulde være et Symbol paa, at hvad der havde været adskilt, kunde igen sammenføjes². I Aabenraa lagde man den Dag Blomster og Kranse paa de faldnes Grave paa Kirkegaarden. Kronprins Frederiks Bryllup med Prinsesse Lovisa den 28. Juli 1869 fejrede Frederiksklubben med en Fest var Farvers Mølle. Herredsfogden og et Par Gendarmer gav Møde, men Stemningen blev ikke af den Grund mindre god. Om Aftenen var der Bal paa Hotel „Danmark“. Ogsaa ved den Lejlighed blev de danske Soldaters Grave pyntet af Byens unge Damer. Danskerne i Sønderjylland forærede Brudeparret en Sølvopsats, som blev overrakt af en Deputation den 11. August. Fra Aabenraa var Junggreen og Callsen, Posekær, med i Deputationen³. Danske Kvinder i Sønderjylland gav Kronprinsessen et smukt indbundet Eksempplar af Grundtvigs Sakseoversættelse.

Den 8. August 1869 bragte „Staatsbürger Zeitung“ en Artikel, hvori sagdes, at Nordslesvigs Befolkning ikke havde gjort noget Forsøg paa at foranstalte en Afstemning angaaende Ønsket om en Genforening med Danmark, skønt den prøjsiske Forenings- og Forsamlingsfrihed gav den Adkomst dertil. „Berlingske Tidende“ gengav Artiklen, og skønt det jo var en absurd Tanke, at Befolkningen

¹ Worsaae, S. 707 ff. ² Worsaae, S. 453. ³ Worsaae, S. 733 f.

selv skulde kunne foranstalte Afstemningen, vakte Artiklen dog et vældigt Røre. I „Dybbølposten“ opfordrede 14 Mænd fra Als til, at man skulde foretage Afstemningen. Apoteker Worsaae fortæller, at han for at forhindre, at der blev begaaet overilede Handlinger, som maaske kunde faa meget uheldige Efter spil, foreslog Junggreen, at de skulde køre over til Sønderborg Ladegaard for at tale med Ahlmann, som de vidste var af deres Mening, om Sagen¹. De telegraferede til Ahlmann, om han kunde træffes den 24. August, og tog saa over til ham den Dag. Man var enige om, at Bevægelsen maatte standses i det Spor, som den var kommen ind i, men man mente ogsaa, at den ikke længere helt kunde standses, og talte derfor om at lede den i Retning af en Massepetition til Kongen og besluttede at indbyde en snævrere Kreds af Mænd til et Møde for at overveje, hvad der skulde gøres. Ahlmann skrev nu en Artikel i „Dybbølposten“, der tilraadte, hvad han, Junggreen og Worsaae havde talt om. Forøvrigt havde „Dannevirke“ raadet til Besindighed allerede, inden Worsaae og Junggreen henvendte sig til Ahlmann². Det omtalte Møde havde man først tænkt at holde paa Hotel „Danmark“ i Aabenraa, men man forandrede det til „Harmonien“ i Haderslev. I disse Aar mødtes ofte Danske fra hele Sønderjylland til Raadslagning paa „Harmonien“, saa et Møde dér vilde vække mindre Opsigt. Worsaae sørgede for Lokalet i Haderslev. Den 3. September holdtes Mødet, hvortil var mødt flere, end man havde tænkt. Der var over 100, flest vesterfra. Man vedtog en Adresse til Kongen af Prøjsen, hvori man udtalte, at man længtes „inderligen efter den Dag, der skal forene os med vore fraskilte Brødre“, og at man ikke troede „at kunne forsvare for os selv at undlade paany at henlede Deres Majestæts Opmærksomhed paa de sørgelige Tilstande, som Traktatens Ikke-Udførelse har fremkaldt“³.

Dagen efter Mødet blev Worsaae af en Politibetjent tilsagt til at møde hos Borgmesteren. Denne viste ham en telegrafisk Ordre fra Staatsanwalt Macco i Flensborg til at optage et Forhør over Worsaae i Anledning af hans Deltagelse i Mødet i Haderslev. Borgmesteren talte Tysk, Worsaae Dansk. Borgmesteren forlangte, at Worsaae skulde opgive, hvem der havde foranlediget Mødet, hvem der havde indbudt til det, og hvem der havde holdt Taler paa Mødet. Worsaae nægtede dette. Han maatte som Privilegiehaver være forsigtig i sine Handlinger, han havde hidtil ikke sat og agtede heller ikke i Fremtiden at sætte sit Navn under noget, der kunde bringe ham i Kollision med Autoriteterne, og det fandt hans ligesindede Medborgeres Bifald og Billigelse. Han havde derfor heller ikke

¹ Worsaae, S. 743. ² M. Mackeprang: Nordslesvig. 1864—1909, S. 50. ³ Worsaae, S. 745; se ogsaa M. Mackeprang, anf. St.

sat sit Navn under Opfordringen til at underskrive Adressen. Navnene paa de 69 Mænd, der havde gjort dette, kunde læses i „Dannevirke“, og af dem vilde Borgmesteren kunne faa de ønskede Oplysninger. Borgmesteren vidste imidlertid, at Worsaae havde været hos Ahlmann for at aftale Mødet og i Haderslev for at bestille Lokalet. Enhver Diskussion om offentlige Anliggender var forbudt, naar Mødet ikke var anmeldt til Politiet, hvorfor de, der havde indbudt til Mødet, og de, der havde talt ved Mødet, vilde blive mulkteret. Tilsidst sagde Worsaae, at Junggreen havde indbudt ham til Mødet, og at Hovedtalerne havde været fhv. Advokat Pingel fra Sønderborg og fhv. Advokat Salicath i Haderslev.

Worsaae underrettede straks Junggreen og Bahnsen om, hvad han havde sagt i Forhøret, og disse lod det gaa videre til andre, som kunde risikere at blive stævnedes i Forhør. Den 8. September blev Bahnsen, Junggreen og Nic. Sørensen kaldt til Borgmesteren. Denne forelæste dem nogle Paragraffer af den prøjsiske Straffelov, der truede med Fængsels- og Tugthusstraf for Forsøg paa at løsrive Dele af den prøjsiske Stat. Bahnsen hævdede, at Paragraf 5 berettigede Befolkningen til det tilsigtede Skridt. Borgmesteren troede, at denne Paragraf kun var bleven optaget i Pragfreden af Høflighed mod Kejser Napoleon, og at den intet havde at betyde, da den var saa ubestemt affattet, at man ikke engang kunde se, om Aabenraa vilde komme med ved Afstemningen. Denne troede han aldrig vilde komme til Udførelse, da en saadan kun var bleven foretaget en eneste Gang før. Man svarede hertil, at Nordslesvigerne holdt urokkelig fast ved den Overbevisning, at Paragraf 5 havde Betydning og vilde blive udført til Trods for dens ubestemte Affattelse. Der havde fundet Afstemninger Sted to Gange, i Nizza-Savoyen og i Venetien. Afstemningen i Venetien kendte Borgmesteren intet til. Han paastod saa, at Nordslesvigerne ikke var rigtige Danske. Junggreen spurgte ham da, om han antog, at Befolkningen i Angel talte Tysk. Ja, det gjorde han rigtignok. Junggreen sagde nu, at Angelboernes Tysk stod langt fjernere fra det tyske Skriftsprog end Nordslesvigerernes Dansk fra det danske, saa var Angelboerne Tyske, maatte Nordslesvigerne endnu mere være Danske.

Myndighedernes Forfølgelse fortsattes, og en Del af Deltagerne i Mødet — deriblandt Junggreen og Callsen, Posekær — idømtes Bøder, fordi Mødet ikke var anmeldt for Politiet, og de derved havde gjort sig skyldig i Overtrædelse af § 12 i Forordningen af 11. Marts 1850 angaaende Forebyggelse af en den lovlige Frihed og Orden truende Misbrug af Forsamlings- og Foreningsretten, skønt ingen af dem var vidende om denne Forordnings Eksistens, men den var i 1867 bleven kundgjort i den „berlinske Lovtidende“ paa den lovlige foreskrevne Maade. — Worsaae betalte det halve af Junggreens Bøde.

Myndighederne søgte ogsaa at lægge Hindringer i Vejen for selve Adressen. Ikke desto mindre fik den i Løbet af 7 Uger 27,470 Underskrifter af Mænd over 21 Aar, som havde Hjemstedsret i Nordslesvig, hvilket var mere end 3500 flere, end der blev afgivet danske Stemmer ved Augustvalget 1867, hvor Valgretsalderen var 25 Aar. I Aabenraa By fik den 560 Underskrifter (37 flere end danske Stemmer ved Augustvalget 1867), i Aabenraa Amt 3988 — deraf i Aabenraa Landsogn 100 (783 mere end i August 1867). Adressen blev indbundet i 5 tykke Foliobind, eet for hver af de 5 Købstæder med tilhørende Landdistrikter¹. Men heller ikke denne Gang vilde Kongen modtage Deputationen, der skulde overrække Adressen, og som bestod af Krüger og Ahlmann og de tre Provinslanddagsmænd².

Den prøjsiske Kommunallov for Byerne var efter Inkorporationen bleven indført i Sønderjylland, og i November 1869 skulde der være Valg af Byrepræsentationer. Ved Fastsættelsen af Census og ved Opstillingen af Borgerrullerne (Valglisterne) søgte Myndighederne forud at sikre Tyskerne Flertal, og da der var Flertalsvalg, dermed alle de Deputerede. Medens Aabenraas Indbyggerantal i 1867 var 6155 og Haderslevs 8596, var der optaget 492 Vælgere paa Valglisterne i Aabenraa og kun 399 paa Valglisterne i Haderslev. I Haderslev og Sønderborg, ja endog i Tønder protesterede man imod Borgerrullerne. I Aabenraa havde man mindre Grund hertil og gjorde det heller ikke. Iblandt de mere bemidlede Borgere var Danskerne i Flertal, som forhen paavist. Man havde derfor sat Censussen saaledes, at saa mange som muligt af Mellemklassen, i hvilken der fandtes en Del Tyskere, blev optaget paa Valglisten, medens man dog ikke gik saa langt ned, at man tog de danske Smaaborgere med. Der var oprindelig ikke saa stor Fare for, at Danskerne skulde komme i Mindretal, men saa blev alle Skolelærerne, alle Toldbetjente og en hel Del andre mere eller mindre afhængige Funktionærer sat paa Valglisten, og Danskerne kom nu ved omhyggelig at gennemgaa denne til det Resultat, at hvis alle mødte, vilde Tyskerne sejre med et lille Flertal. Det kom altsaa an paa, hvorledes Vælgerne mødte frem, og fra begge Sider satte man alle Kræfter ind paa at faa sine Vælgere med. Valget fandt Sted den 15. og 16. November. Aabenraa skulde efter den nye Kommunallov have 1 Borgmester, 4 Raadmænd og 12 deputerede Borgere, ligesom den hidtil havde haft. Der skulde i 1869 vælges 4 Deputerede, 2 hver Dag. Den første Dag fik Tyskerne deres Kandidater, Garver Tondering og Sejlmager Frellsen, valgte med 202 Stemmer, medens de danske Kandidater, fhv. Fysikus Th. Dahl og Skibsbygmester Jørgen Paulsen, kun fik 162 Stemmer. Af de danske Vælgere var 3 syge, 26 udeblev, 3 var bortrejste, og 9 stemte Tysk. Den næste Dag

¹ Worsaae, S. 760. ² Om Adressens videre Skæbne, se M. Mackeprang, anf. Værk, S. 51.

besluttede Danskerne ikke at deltage i Valget. Tyskerne valgte den Dag Bager H. C. Lorenzen og Barber W. Speckhahn, ligeledes med 202 Stemmer¹. „Freja“ bragte en Artikel om Valget, hvori det bl. a. hævdede, at Valgets Udfald skyldtes den høje Census, som udelukkede de danske Smaaborgere fra Deltagelse i Valget. Borgmesteren lod Bladet beslaglægge, fordi „Kjendsgemningerne om Borgernes Valgberettigelse ere fremstillede paa en usandfærdig Maade, og man i Artiklen maa finde den Hensigt at lægge statslige Indretninger for Had“². Statsadvokaten frigav dog det beslaglagte Nummer af Bladet.

Den 15. Januar 1870 var der Valg af Borgmester, hvor det forresten gik ganske mærkværdigt til. Der var præsenteret 3: den hidtil konstituerede Borgmester A. v. Krogh, Assessor de Fontenay fra Kiel og fhv. Herredsfoged Petersen i Rise og Sdr. Rangstrup Herreder. Danskerne overvejede, hvorvidt de skulde deltage i Valget eller ikke. Borgmester A. v. Krogh havde før 1848 taget juridisk Eksamen i Kiel, men med saa daarligt Resultat, at han ikke kunde gøre sig Haab om noget Embede. I 1848 gik han med de slesvigholstenske Friskarer og blev taget til Fange i Slaget ved Bov. Efter hans Løsladelse fik han af den provisoriske Regering Ansættelse ved Toldvæsenet, men blev senere afskediget, da hans Foresatte erklærede ham for ubrugelig til selvstændig Virksomhed. Efter Krigens Afslutning gik han til Tyskland og udgav her en Bog om sine Lidelser i dansk Fangenskab, hvorved han erhvervede sig Stempel som tysk Martyr og tillige Ansættelse i en lille By i Sachsen. 1864 vendte han som saa mange andre tilbage til Sønderjylland og blev konstitueret som Herredsfoged i Rødding, hvor han blev ilde lidt. Han var særlig omtalt i Klagen til Civilkommissærerne over de augustenburgskindede Embedsmænd, og efter Prinsen af Hohenlohes Rejse blev han suspenderet fra sit Embede. Han blev siden konstitueret som Aktuar i Aabenraa, fra 1. September 1867 som Borgmester og Politimester³. Der har i det foregaaende flere Gange været Lejlighed til at beskæftige sig med ham. Danskerne havde i og for sig ingen Grund til at stemme paa ham. Fordelen ved at beholde ham skulde være den, at han var ganske ubetydelig og ogsaa kunde være ret velvillig, naar han fik Lov til at raade sig selv, men ganske vist var han oftest under Paavirkning af andre. Embedsstanden og de fornuftige Hjemmetyskere holdt paa de Fontenay, medens Danskerne frygtede for, at han skulde blive en intelligent Leder for det tyske Parti, der savnede en saadan. Herredsfoged Petersen vilde ikke een Dansker stemme paa. Han var meget ilde lidt af Danskerne, blandt andet paa Grund af den Hensynsløshed, han havde udvist overfor værnepligtige, der opterede for Danmark. Danskerne besluttede da ikke at del-

¹ Worsaae, S. 794 og 799 f. ² Worsaae, S. 801. ³ Worsaae, S. 500 f.

tage i Valget, idet de mente, at v. Krogh vilde faa Flertallet af Tyskernes Stemmer og altsaa blive valgt, uden at Danskernes Hjælp var nødvendig, men det Rygte var kommet ud iblandt Tyskerne, at Danskerne henimod Slutningen af Valget vilde møde og stemme paa de Fontenay. v. Kroghs Tilhængere mødte derfor talrigt op, medens de Fontenays holdt sig tilbage for at afvente Danskernes Komme. Imidlertid mødte der nogle Danskere, som gik paa egen Haand og stemte for v. Krogh. Da de Fontenays Tilhængere saa det, tabte de Modet og gik bort uden at stemme. Resultatet blev derfor, at v. Krogh valgtes eenstemmigt med 197 Stemmer for 6 Aar og med en Gage af 3200 Kr. foruden Kontorholdsgodtgørelse¹.

Den 24. November 1869 var der Valg af Menighedsrepræsentanter efter den nye, tyske Kirkeforfatning. Alle 21-aarige uberygtede og selvstændige Mænd havde Valgret. Aabenraa By og Landsogn skulde vælge 18 Repræsentanter. Der blev stemt 4 Steder. Danskerne antog forud for Valget efter at have gennemgaaet Valglisterne, at de havde Flertallet i første Distrikt, at der omtrent var Stemmeliged i andet Distrikt, og at der i tredje Distrikt vilde være nogle flere tyske end danske Stemmer. Men det gik ganske anderledes, idet der i første Distrikt valgtes 5 tyske og i de tre andre Distrikter 13 danske Repræsentanter. I første Distrikt stemtes der i Kirkens Sakristi. Op langs Kirkegulvet stod der Tyskere, som søgte at faa Danske til at ombytte deres danske Stemmesedler med tyske, hvilket bevirkede, at flere gik bort uden at afgive deres Stemme. Bahnsen og Worsaae opholdt sig nogen Tid i Kirken for at være især de danske Smaa-kaarsfolk iblandt Vælgerne til Støtte, men gik bort, da de følte sig saarede over, at Kirken blev misbrugt til politisk Uvæsen². Da Valgets Resultat blev bekendt, blev der stor Forbitrelse iblandt Tyskerne. Der blev nedlagt Protest imod Valgets Gyldighed, begrundet med, at Stemmesedlerne ikke var bleven oplæste efter Valghandlingen, og at 1 Stemmeseddel var bleven afgivet af en anden end den paagældende selv. Valgbestyrelsen afviste Protesten, men Konsistoriet i Kiel forkastede Valget, fordi der ikke var ført nogen Valgprotokol. Der skulde altsaa afholdes nye Valg. Medlemmerne af Valgkomiteerne var fornærmede over, at Valget var blevet forkastet, og vilde ikke fungere ved det nye Valg. Provst Göttig maatte da henvende sig til dansksindede og gik først til Apoteker Stisgaard, Løveapoteket. Denne erklærede sig villig til at indtræde i Valgbestyrelsen paa den Betingelse, at Halvdelen blev dansksindede. Dette gik Provsten ind paa og henvendte sig til Orgelbygger Kornmann og Købmand H. P. Callesen. Denne sidste stillede yderligere den Fordring, at der ogsaa skulde være

¹ Worsaae, S. 821 f. ² Worsaae, S. 808.

danske Bisiddere paa alle Valgsteder. Det nye Valg fandt Sted den 17. Februar 1870. Resultatet blev ganske det samme som ved det første Valg: 13 danske og 5 tyske Repræsentanter. De danske var: Farver Backmann, Skibskaptajn Ingvard Bruhn, Bødkermester P. Hansen, Skomagermester C. Heitmann, Købmand I. A. Jørgensen, Orgelbyggerne Kornmann og Marcussen, Tobaksfabrikant Meyer, Vævermester Otzen, Købmand Poulsen, Kolstrup, Farver K. Ries, Bødkermester A. Schrøder og Skibskaptajn Thomsen. Kirkerepræsentanterne valgte sammen med de 2 Præster 6 Kirkeældste. De valgte var alle danske. Det var Kaptajn Ingvard Bruhn, Købmand P. H. Callesen, Dr. Grauer, Orgelbygger Marcussen, Skibsbygmester Jørgen Paulsen og Snedkermester Nicolai Thyssen¹.

Den 6. Juli 1870 holdt Aabenraa Amts Landboforening sit aarlige Dyrskue med Spisning paa Hotel „Danmark“. Som sædvanligt formede det sig som en national Fest med udmærket Stemning. Junggreen udbragte en Skaal for Kong Kristian 9., „der har været vor Konge, og om hvem vi haaber, at han atter skal blive det“. Th. Dahl talte om Sammenhold og Udholdenhed i Danskernes Kamp for at værne om deres Ret og deres Nationalitet. Der blev udbragt Skaaler for Krüger og Ahlmann og for Brødrene i Kongeriget. Gaardejer Jes Nielsen i Kassø talte indtrængende for Modersmaalet og dets Betydning som Værn for den danske Folkelighed og Ret. Ahlmann, der kom med Toget nordfra og skulde videre med Dampskibet til Sønderborg, kom til Stede. Da han traadte ind i Salen, rejste hele Forsamlingen sig og modtog ham med et Hurra. Ahlmann tog Ordet og mindede om, at der i Danmark var Brødre, der følte, at med Udfaldet af Sønderjydernes Sag var ogsaa deres Skæbne afgjort, og som derfor vilde støtte Sønderjyderne af al deres Evne. Hele Forsamlingen fulgte Ahlmann til Dampskibet og udbragte endnu et Leve for Nordslesvigs trofaste og djærve Repræsentant. Da man kom forbi Fischers Bolig, udbragtes der ogsaa et Leve for ham².

Danskerne havde imødeset Aaret 1870 med store Forventninger. Den Tro havde bredt sig, at Afstemningen vilde blive foretaget, naar Optionsfristen, 6 Aar fra Ratificationen af Wienerfreden, var udløbet, og det var den 16. November 1870. Syner og Spaadomme spillede en stor Rolle i disse første Aar efter 1864. Ogsaa Jomfru Fanny³ havde varslet om store Begivenheder, der skulde ske i 1870. Worsaae gengiver hendes Spaadom saaledes: „I 6 Aar skal Slesvig

¹ Om Valget af Menighedsrepræsentanter og Kirkeældste, se Worsaae, S. 807—10.

² Worsaae, S. 861 f. efter „Freja“. ³ Jomfru Fanny var en Dame, der som spædt Barn var bleven bragt til Aabenraa — efter Opgivelse fra Meklenburg — og som af Aabenraaerne antoges at være en Datter af Kristian 8. Hun ansaas for at være fremsynet.

være under Fremmedherredømmet, men i Aaret 1870 vil der komme en stor Krig, hvorimod al Krig hidtil kun har været Børneværk. Her vil komme Krigsmænd, som vi aldrig før have seet, et stort Slag vil blive leveret i og omkring Aabenraa, Danmarks Konge vil komme ridende paa en hvid Hest, der vil vade i Blod i Gaderne, de danske Tropper ville efter at have erobret Byen blive jaget ud igjen, men derefter komme tilbage for bestandig, Danmark vil faae sine gamle Grændser og Mere til o. s. v.“¹ Af dette gik jo virkelig i Opfyldelse, at der i 1870 kom en stor Krig, men ganske vist intet ellers. Jomfru Fannys Spaadom lever endnu i Aabenraa. Man har glemt, at den tog Sigte paa Aaret 1870. Siden er det jo ogsaa sket, at Danmarks Konge er kommen ridende paa en hvid Hest, men da det øvrige: det store Slag ved Aabenraa — der siges Knivsbjerg — Blodet, man vader i i Gaderne, og det, at Danmark skal have sine gamle Grænser igen, ikke er gaaet i Opfyldelse, tror adskillige Aabenraaere fuldt og fast, at Jomfru Fanny har varslet om endnu en Krig, som forestaar.

Det blev Krigen imellem Tyskland og Frankrig, der kom til at præge Aaret 1870. Ogsaa for de danske Sønderjyder fik den stor og skæbnesvanger Betydning. Den 16. Juli om Morgenen kom Budskabet om Krigens Udbrud til Aabenraa. „Alle Danskere er meget glade, alle Tyskere yderst bekymrede“, skrev Fr. Fischer den 17. Juli i et Brev til Worsaae, der var i Karlsbad ved Krigens Udbrud². Efter at have omtalt flere tysksindede, der var indkaldte, fortsætter Fischer i samme Brev³: „jo, det kniber nu tilgavns for de „store Tydkere“ — selv „Gustav“⁴ skal være yderst bekymret over, hvad der vil komme. Iblandt Embedsmændene hersker samme fortrykte Stemning, kort sagt, det tidligere Brouteri er vejet for Forknythed. Den dansksindede Menigmand bygger de mest rosenfarvede Luftkasteller, og de politiske Kandestøbere ere fuldkommen paa det Rene med, hvorledes Alt skal gaae. Som et morsomt Ytringstegn af Vedkommendes Opfatningsmaade hørte min Datter en af Smed Frimanns Dreng sige: „at Junggreen var rejst til Kjøbenhavn for at hente Tilladelse til at slaee Tydkernes Vinduer ind“; Enhver har sit høieste Formaal. — Samtlige vore Venner ere alle oplivede af de bedste Forhaabninger.“

Endnu var Optionsfristen i Henhold til Wienerfreden ikke udløbet, og mange værnepligtige meldte sig i disse Dage for at lade sig overskrive til Danmark. I Aabenraa som andetsteds nægtede Landraaden i Dagene 18.—22. Juli at ordne Optionen, antagelig fordi Regeringen — ligesom Befolkningen — troede, at Danmark vilde gaa med i Krigen, men de værnepligtige og indkaldte udvandrede alligevel i Skarevis. En „Feldwebel“ ved Garnisonen i Aabenraa fortalte, at

¹ Worsaae, S. 821. ² Worsaae, S. 874. ³ Worsaae, S. 876. ⁴ d. e. Gustav Raben.

af 300 indkaldte mødte kun 24, tre Gange havde han raabt alle 300 Navne op, men kun de 24 var der¹. Da det blev bekendt, at Landraaden igen „skrev over“, som man kaldte det, blev der en stor Tilstrømning af Landboere, der selv vilde „overskrives“ eller havde Sønner, der vilde det. Fra om Morgenen Kl. 7 til om Aftenen Kl. 6 med et Par Timers Afbrydelse i Middagsstunden stod der fuldt af Folk udenfor Kontoret². Dampskibet fra Sønderborg var hver Dag fyldt med Flyttegods fra Folk, der belavede sig paa at forlade Sønderborg, da man frygtede for et Angreb af den franske Flaade³. Togene gik Dag og Nat, Rygter svirrede i Luften, og Jomfru Fanny sagde, at et prøjsisk Skib, forfulgt af 6 andre, skulde komme ind i Aabenraa Fjord. Danskerne viste, hvor deres Sympati var, ved at spille Marseillaisen rundt om i Hjemmene, og Tyskerne ærgrede sig, naar de gik forbi paa Gaden og hørte det. Den 25. Juli om Aftenen skulde den garnisonerende Bataillon drage af Sted. Kl. 8¹/₂ stod den opmarcheret paa Eksercerpladsen. Landraaden, Byens Embedsmænd og en stor Mængde Mennesker var forsamlede. Landeværnsmajor Kornatzki talte for det tyske Fædreland og for Prøjsen og udbragte et Leve for Kong Wilhelm. De prøjsiske Soldater og Hjemmetyskerne raabte med og svingede deres Hjelme og Hatte, medens Danskerne stod tavse og med bedækkede Hoveder. Bataillonens Chef, Major v. Reibnitz og Borgmester v. Krogh talte ogsaa. Derpaa blev der sat et Bord frem, fra hvilket Pastor Grønning, som man havde set paa Pladsen, skulde tale til Tropperne, men Præsten var forsvundet. Majoren sagde fortrædeligt: „Han vil ikke, nu, vi kan undvære ham.“ Tropperne marcherede nu til Banegaarden. Husene var illuminerede, og Tyskerne flagede. Paa Banegaarden muciserede Knacks Musikkorps, og Drengene fra en tysk Skole mødte med Stoklygter. Tilsidst var alt i Orden, saa Toget — 3 Lokomotiver med 41 Vogne — kunde afgaa. Da var Klokken 10¹/₂⁴.

Den 1. August erklæredes de fem nordligste Kredse i Slesvig i Belejringsstilstand. De danske Blade blev forbudte, og de værnepligtige, der havde opereret for Danmark, men var vendte tilbage til Aabenraa, fik Ordre til ufortøvet at forlade Byen og begive sig over Grænsen. Den 4. August kom den første tyske Sejrsmeddelelse. „Den udøvede en overordentlig nedtrykkende Virkning paa alle dansksindede, medens Tyskerne jublede i højen Sky“⁵. Den 9. August kom Meddelelsen om Sejren ved Wörth. Der blev flaget fra Raadhuset og fra mange private Huse, medens Danskerne modtog Efterretningen med Mistro. Der opsloges

¹ Fischers Dagbog 19/7, efter Worsaae, S. 880. ² Fischers Dagbog 25/7: Worsaae, S. 883.
³ Fischers Dagbog 20/7: Worsaae, S. 880. ⁴ Fischers Dagbog 25/7: Worsaae, S. 883 f.
⁵ Worsaae, S. 889.

Plakater paa Gadehjørnerne med Meddelelse om Sejren: Tyskerne havde taget 40,000 Fanger. Efter Middag gik Borgmester v. Krogh selv rundt og stregede et Nul ud. Det var „en Trykfejl“.¹ Den 10. August ophævedes Belejringsstilstanden, og de danske Blade kunde igen udkomme. Den 3. September kom Meddelelsen om Slaget ved Sedan og Napoleons Tilfangetagelse. Fischer skriver i sin Dagbog²: „En feberagtig Bevægelse greb hele Befolkningen her i Byen. De Tydsksindede gratulerede hinanden og de mest overspændte Pralerier om, hvad der var sket og vilde ske, gjenløde alle Vegne, hvor de mødtes. — Iblandt de Dansksindede bleve ikke Faa meget forknytte, men fattede dog Mod igjen. Om Eftermiddagen lod Borgermesteren Vægterne gaae fra Hus til Hus med Bøn — ikke Befaling — om at illuminere om Aftenen, og de tyske Borgere bleve sammenkaldte til at møde i „Stehrs Hotel“. Et Par Kanoner bleve bragte frem fra Toldpakhuset, men dog ikke brugte. Illuminationen om Aftenen var langt fra almindelig. Ikke alene de Dansksindede illuminerede ikke, men ogsaa adskillige af de Tydsksindede undlode det. Raadhuset var straalende oplyst, men Slottet var aldeles mørkt, ligesaa Posthuset. Et Fakkeltog, som var bleven omtalt, fandt ikke Sted, og skjøndt der indtil sildigt paa Natten bevægede sig en Mængde Mennesker i Gaderne, hørtes hverken Sang eller Klammeri; ingen Uorden forefaldt, og ingen Vinduer blevne indslagne“.

Det er forstaaeligt, at de tysksindede glædede sig over Sejrene, og lige saa forstaaeligt, at de dansksindede følte sig skuffede. Da Krigen udbrød, havde man haabet, at nu skulde Udlændighedens Tid være forbi, nu indsaa man, at Prøjsen næppe vilde bringe Paragraf 5 til Udførelse for det første, og dog holdt man Modet oppe „paa en næsten ubegribelig Maade“³. „Vi vidste altsaa, at vi indtil videre maatte bære den tunge Skæbne, der var bleven vor Lod, men at det engang nok skulde blive godt igjen, det Haab svigtede ikke“⁴. Saa længe Freden endnu ikke var sluttet, kunde der ske uventede Ting, som kunde ændre Udsigterne ogsaa for de Danske i Sønderjylland — hermed slog man sig foreløbig til Ro.

Den 9. November 1870 foretoges der Valgmandsvalg til den prøjsiske Landdag. Det var under vanskelige Forhold for Danskerne. De tyske Sejre virkede til Gunst for Tyskerne. Der var foretaget Forandringer i Valglisterne i Tyskernes Favør. Medens der i 1867 var valgt 19 Valgmænd i Aabenraa, skulde der nu vælges 24. Resultatet blev, at der valgtes 12 danske og 12 tyske Valgmænd, medens der i 1867 var bleven valgt 10 danske og 9 tyske. Og Tyskerne naaede endda kun dette Resultat ved en Uregelmæssighed. I 1. Valgdistrikt faldt der ved

¹ Worsaae, S. 889 f. Franskmændene mistede i Slaget ved Wörth 8000 saarede og døde, og 6000 blev taget til Fange. ² Worsaae, S. 893. ³ Worsaae, S. 897. ⁴ Worsaae, S. 897.

Valget i 2. Klasse lige mange danske og tyske Stemmer. Mægler Hundewadt, der fungerede som Valgbestyrelsens Formand, lod nu ikke straks foretage Omvalg, men udsatte det til, efter at Valget i 1. Klasse var foretaget. Det stred imod Valgloven, og Apoteker Worsaae protesterede derimod med Loven i Haanden, men Hundewadt erklærede, at der ved Valget ingen Diskussion maatte finde Sted, og lod foretage Valg i 1. Klasse, og imidlertid fik man sendt Bud i Byen efter et Par Tyskere, saa da Omvalget i 2. Klasse blev foretaget, havde Tyskerne Flertal. De 12 danske Valgmænd, der valgtes, var: I. P. Junggreen, Købmand P. H. Callesen, Købmand Johannsen, Gæstgiver H. P. Schmidt, Købmand A. C. Schmidt, Farver K. Ries, Farver Backmann, Træhandler J. Storm, Jernstøberiejer Stallknecht, Skomagermester Kaufmann, Gæstgiver Hammer og Bagermester Offersen¹.

Den 29. November skulde der være Valg af 2 Byraadsmedlemmer. Imod Beting fik Danskerne en Politibetjent til at afskrive den udlagte Valgliste, og man samledes til et Møde og gennemgik Listen. Man kom til det Resultat, at der vilde blive afgivet omtrent 208 tyske imod 172 danske Stemmer, og besluttede derfor ikke at deltage i Valget².

Ogsaa Tyskerne begyndte nu at længes efter Freden. Der kom Efterretninger om, at flere unge Mænd fra Byen var faldne. Men nu nærmede Freden sig ogsaa. Den 20. Januar 1871 kom der Meddelelse om, at Kong Wilhelm havde erklæret sig villig til at lade sig udnævne til Kejser. „Herre Gud!“ udbrød Fr. Fischer, „saa er vi arme Syndere da nu bleven „kaiserlich-königliche Untertanen“; ja, ingen veed, hvad han før sit Endeligt kan blive til!“³ Da Meddelelsen om Fredspræliminærens Undertegnelse kom til Aabenraa, lod Landraad v. Levetzau hejse Flag paa Slottet, men Flagstangen knækkedes af Stormen, og Flaget forsvandt, og naturligvis blev der heri set et Varsel.

Den 2. Marts lidt over Middag kom Efterretningen om, at Freden var undertegnet. Tyskerne forberedte skyndsomst Festligheder. Flagene kom ud, og udførte dansksindedes Huse plantedes der Flagstænger, der blev skudt Salut, ringet med Kirkeklokkerne, og et Fakkeltog forberedtes. Alle tilsagdes til at lade deres Vinduer illuminere. Flere Danske kom til Junggreen, Bahnsen og Worsaae og spurgte, hvad de skulde gøre. Disse svarede, at de ikke selv illuminerede, men enhver maatte tage Ansvar for, hvad han vilde gøre. Senere kom et Par ansete danske Borgere til Junggreen og Worsaae for at overtale dem til at illuminere, da de ellers frygtede for at faa deres Ruder slaaet ind, men det vilde og kunde Junggreen og Worsaae ikke gaa ind paa. Om Aftenen var kun Tyskernes Huse

¹ Worsaae, S. 916. ² Worsaae, S. 933. ³ Worsaae, S. 1008.

illuminerede, og især laa Store Torv temmelig mørkt hen, men da Fakkeltøget skulde til at sætte sig i Gang fra Nørre Torv, og Musikken begyndte at lyde, kom der pludseligt Lys i Vinduerne hos et Par ansete Danskere paa Store Torv, og straks hed det sig over hele Byen, at Smaaborgerne var forraadte, og at det blev dem, der kom til at betale Gildet, og der blev nu overalt stillet Lys og Lamper i Danskernes Vinduer. Kun omtrent 20 Huse i hele Byen blev ikke illuminerede. Der skete ingen Overlast paa disse, medens der lød Ord som „danske Kujoner“ udfor de illuminerende Danskeres Huse. Paa Store Torv holdt Borgmesteren en Tale, og Fakkeltøget endte igen paa Nørre Torv, hvor Faklerne kastedes i Hob. Flagstængerne blev staaende med Flag den følgende Dag over. Den næste Dags Morgen igen var alle Stængerne knækkede, og Flagene var taget bort fra Stængerne udfor Agent Middelheus og Apoteker Worsaae. Denne sidste blev stævnet i Forhør hos Borgmesteren. Hvem der havde ødelagt Flagstængerne, kom ikke for Dagens Lys¹.

Den 3. Marts var der Valg til den tyske Rigsdag. Det var ikke med store Forventninger, Danskerne gik til Valget. Nu var Stemningen tilmed trykket efter den uheldige Illumination Aftenen forud. Resultatet blev daarligere, end man havde ventet. Der blev afgivet 322 danske og 371 tyske Stemmer². Fra dansk Side paastodes, at der var forskellige Uregelmæssigheder med Hensyn til Valglisterne³, men Resultatet var i hvert Fald, at Danskerne havde tabt Flertallet af Stemmerne i Aabenraa, og de genvandt det ikke i tysk Tid.

— Apoteker Worsaae rejste i Maj Maaned til Karlsbad. Da han tog Afsked med Fr. Fischer, der i den sidste Tid havde følt sig mindre vel, bad han ham om som sædvanlig, naar han var paa Rejse, at holde ham à jour med Begivenhederne i Aabenraa. Fischer afslag det, fik Taarer i Øjnene, greb Worsaaes Haand og sagde: Jeg er træt og trænger til Hvile. Nu maa yngre Kræfter træde til. Bed til den gode Gud for mig, at han vil gøre mit Endeligt kort. — Han takkede saa Worsaae for hans Venskab og sagde, at hvis der passerede noget af Vigtighed, vilde han bede Junggreen om at meddele Worsaae det⁴. Knap 14 Dage efter, den 4. Juni 1871, døde Frederik Fischer af et apoplektisk Tilfælde. Martin Bahnsen døde den 12. Marts 1875. 1872 solgte Worsaae Apoteket og rejste til København. 1877 forlod ogsaa fhv. Fysikus Th. Dahl Byen, og nogle af de Mænd, som vi paa de foregaaende Sider har truffet Gang paa Gang, var ikke mere i Aabenraa. Fischers Død sætter ikke Skel i Danskhedens Historie

¹ Worsaae, S. 1019 ff. ² Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie, S. 372 og 379. Worsaae har Tallene: 339 danske og 385 tyske Stemmer. ³ Worsaae, S. 1024 ff.

⁴ Worsaae, S. 1034 f.

i Aabenraa. Visselig savnedes han og hans „Børs“, men i de Aar, som her er skildret, var dog Fischer ved at blive en gammel Mand, ogsaa Bahnsen gled efterhaanden i Baggrunden. I Fyrrerne gjorde Fischer sin største Indsats, Bahnsen sin i Tiden imellem Krigene, men i disse første Aar efter 1864 er det Junggreen, der mere og mere træder i Forgrunden. Han træder naturligt frem som Fischers og Bahnsens Arvtager. Der er ingen Modsætning mellem dem og ham. Han kan snarest betragtes som Fischers kæreste Elev. Naar Fischer til Worsaae talte om, at yngre Kræfter maatte træde til, da har han jo sikkert tænkt paa Junggreen. Og denne vokser frem til at blive mere, end hans Forgængere var: ikke blot en Fører for Aabenraas Danskhed, men for hele Sønderjyllands.

Men 1870—71 sætter alligevel Skel i Aabenraas, og ikke blot i Aabenraas, men i hele Sønderjyllands Danskheds Historie, ja, for saavidt ogsaa i Danmarks Historie. Det er Tysklands Sejr over Frankrig, der danner Skellet. Tiden fra 1864 til 1871 var en Foreløbighedens Tid. Man vænnede sig saa smaat til den Opgave, som skulde blive det følgende halve Aarhundredes: at hævde sin Danskhed under Fremmedherredømmet, men man troede ikke, *vilde* ikke tro, at den Tilstand, der var skabt ved Wienerfreden, skulde blive andet end en midlertidig og af kort Varighed. Først Landets uafgjorte Skæbne, saa Paragraf 5 holdt denne Tro oppe. Og Haabet om, at Prøjsens Overmod maatte blive kuet, kuet af Frankrig, blev omtrent til Forvisning. Nu styrtede det i Grus. Nu glippede Troen paa Paragraf 5's snarlige Opfyldelse. Frankrigs Nederlag i 1870—71 gjorde os først rigtig vort eget i 1864 klart.
